

ЛЬВІВ · СІЧЕНЬ · 1936 · Ч. 1

Літопис „Червоної Калини"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VIII. 1936 (I XII).

ЗМІСТ:

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

БІБЛІОГРАФІЯ

РІЖНЕ

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 1 СІЧЕНЬ 1936

І. ІВАНЕЦЬ ПЕРЕД ЗБІРКОЮ...

Ф. НЕВЕСТЮК.

Б У В А Л О...

Що за дивні чуття і настрої!
Мов літа завертаються взад
І приносять ще раз зі собою
Низку днів і подій довгий ряд.

І мов чуєш, як бють кулемети
Біля Медухи там на горі...
І як грають гарматні квартети
Скоро лиш зазорить на дворі.

І мов бачиш, як шляхом од Гнильча,
Що збігає у діл до села,
Вони сходять... А спека убийча
Їм краплини скидає з чола.

І глядиш, як біжать до керниці
В той гарячий, душний літній день...
А серпанок утоми на лицях...
А в очах якийсь дивний огень...

І мов десятилітній хлопчина
Вибігаєш ізнов на той шлях,
І жадібно все ловиш очима
І свій погляд в їх топиш очах.

Так бувало колись... А сьогодня...
Все далеке таке, наче міт...
— — — — — — — —
Тільки віра осталась народня
Непорушна, тверда, як ґраніт.

Святий Вечір під Хировом

(Спомин)

Написав: *Степан Лисак.*

Вже сутеніло, коли наша сотня з четвертого коломийського куріня, вийшла з кватир — теплих хат села Городовиць і подалась на фронт скріпити боєві стійки під Хирівську Посаду.

Свят-Вечір! На біло-темнім небі мерехтіли святовечірні зорі, поля і села лежали покриті святочною білою габою.

Сотня гусаком бродила в снігу, підсувалась вперед. Під ногами монотонно скрипів морозний сніг.

Свят-Вечір! У кожного з нас летіли думки — ген на Гуцульщину, Покуття, до селянських хат. — Там наші мами біля столів, споминають нас при Святій Вечері.

Сотня входила у ліс. Стрілецькі ялинки — вікові буйні смереки дрімали в тиші під тягаром білого одягу. Ліс зі схиленими верхами могутніх корон охопив нас своїми раменами.

Командант сотні дає приказ:

— Дві чети залишаться на місці, обсадять праве крило ліса на відтинку села Вовче!

Перша чета підходить з ліса яром до двора скріпити стійки під Хирівську Посаду. Під Посадою кмд. чети розставив сторожі на призначених місцях нашого району, головно біля шляху скріплено подвійно передні стійки. Останні з чети входимо до вартівні — простої хати. За довгим столом на лавах сиділи стрільці з другої сотні нашого куреня і тихим голосом співали святу пісню старої коляди: ...„ангели співають, царя витають, поклони дають, чудо, чудо, повідають!"

Здоровимось, сідаємо і співаємо з ними. Але лишень на хвилину. Десятник з другої сотні викликує стрільців, беруть кріси на плечі і виходять у яр. Зміна стійок! За пів години входить справник до вартівні і кличе нас по вечеру. Виходимо з їдунками на двір, обступаємо сани, два кухарі наливають гарячу зупу, солодку кутю, рибу і чай.

Там в запіллю на нас не забули, вони про нас памятають!

Молодий справник кождому з нас дає до рук мішочок коляди. Стрільці з повними руками входять до вартівні і сідають за стіл. Їмо Святу Вечеру, беремо до кишені кілька горіхів, кріси на плечі тай йдемо зміняти наших на стійках.

На них чекають кухарі і справник. Командант чети дає мені приказ:

— Вістун Лисак, візьми двох стрільців, обійди стійки на правім крилі і зголосися в лісі в команданта сотні.

Виходимо на двір, святовечірна ніч була спокійна. Сніжок падав і падав. На біло-темнім небі моргали зорі. Ціла Галицька земля лежала покрита святочною білою габою.

До історії III. Бережанської Бриґади II. Галицького Корпусу

(Спомин.)

Написав: *о. Ілля Бобиляк.*

І-ша польова сотня у Дрогобичі.

В склад II. Гал. Корпусу УГА входила між іншими III. береж. бригада, якої командантами були полк. Павленко, підп. Арнольд Вольф, от. Лисняк, от. Кніттель, от. Сень Горук, короткий час сот. Лянг і сот. Бакович. Шефом опер. штабу був по більшій части сот. Франц Запутович, який займав це становище аж до її роззброєння на Вел. Україні.

На приказ Команди II. Гал. Корпусу, велася точно бригадна історія, котру списували хор. Ілля Бобиляк, сот. Вінтоняк, пор. Евген Бородієвич (уривок цеї історії видав він з деякими додатками в книжці під заг.: „В чотирокутнику смерти"), чет. Мирон Дольницький та хор. Заклинський.

В часі примусової злуки УГА з большевиками, II. Гал. Корпус перемінили на I. бригаду ЧУСС а зі всіх бувших бригад створено полки і так 1. полк (давна I. бриг. УСС), 3 полк. (III. береж. бригада), 7. п. (давня VII. бриг.) і т. д.

Тоді то III. бригада знаходилася в районі Бершаді і там зимою 1920 р. дістала свою нову назву 3. полку ЧУСС.

Командантом 3. п. залишився сот. Бакович, командантом полку артилерії був от. Юліян Шепарович.

По реорґанізації УГА, I. бриґада (II. Гал. Корпус), ввійшла в склад 44 больш. дивізії XII. Армії і в березні 1920 р. відійшла перша на польський фронт в район Чуднова, де займала відтинок 30 км. Настрій стрільців був бадьорий, а доповнені сотні виздоровцями (з тифу), творили гарні боєві частини. Кождий радів, що з весною будемо в рідних сторонах. І хоч заборонили нам дорогий тризуб і національний стяг, то носили його всі в серцях, а прикази насланих і своїх комісарів не мали найменшого впливу. Душа українських стрільців розуміла тодішне наше гірке положення і твердо трималася своїх старшин.

Десь незадовго по Великодних Святах почалася польська офензива і далеко на правім відтинку (Володимир вол.) прорвано большевицький фронт. На нашім відтинку панував тоді спокій, аж другого чи третього дня почався польський наступ. Саме тоді довідалися ми про трагічну долю от. Воєвідки й протибольшевицький виступ II. та III. бригади. Команда дивізії вже нам не довіряла і хотіла нас роззброїти 132-ою пластун. бриґадою. Що того ми оминули, заслуга в тім була підп. Бізанца та здається „товариша" Барана команданта бригади, а може на роззброєння вже не було часу, бо на фронті якраз почалися бої.

Тому, що на правім крилі прорвали большевицький фронт і заходила небезпека окруження, команда полку наказала всім обозам та канцеляріям відворот. Одного дня (кінець квітня) в саме полудне приїхали ми в Бердичів. В тім місті був штаб дивізії, а на двірці стояли всі наші бриґадні харчеві склади. Настрій в Бердичеві був на причуд спокійний і хоч над ним кружляв вже ворожий літак і сік скорострілом, ховали з великою „парадою" якогось красноармейця. Не зупиняючись, звернули ми в сторону першого села на Житомір, але точно 2 км. за містом почули стрілянину і дим горіючих хат.

Передні підводи завернули в паніці назад до міста і пустилися їхати іншою дорогою трохи на право. Тільки, що виїхали з міста, надлетів літак, а тому, що летів низько, взяли його за свого. За хвильку він гейби сів, а в тім роздався вибух. Видно, що це вже був польський літак, котрий знищенням залізничого тору, хотів замкнути в місті потяги. Команда большевицької дивізії видко не знала ще нічого про страшне окруження цілого нашого фронту, бо здається, що позаду нас Козятин вже був занятий. По якій годині їзди, передні підводи завернули, бо і в тих селах показався ворог. Тоді ми взяли вже добре на право і так видісталися з тої „халепи". Над вечір здігнав нас штаб полку і тоді щойно довідалися ми про окруження частин I.-ої бригади. Так відступали ми разом з большевицькими відділами цілими днями.

За кілька днів, долучилося до нас ще богато стрільців та старшин, котрі перебилися десь в сторонах Бердичева. Серце наше краялося з розпуки, а несподівана доля нашої Армії в нівець розбила

Адютант V/36 куріня чет. Іван Драґан зі сотенними рахунковими підстаршинами в квітні 1919 р. в Сусідовичах коло Хирова.

наші надії. Прибиті долею, не знали ми що робити.

З усіх сторін віяв якийсь жах, бо погрози переїзджаючих попри нас большевиків, не казали нам сподіватися нічо доброго. За перехід до Петлюри палали до нас ненавистю і грозили страшною відплатою.

Так віхали в славний Таращанський повіт. Погода тоді дописувала а збіжа вже добре попідростали. Села, через котрі ми переїзджали, здавалися свідомішими. В часі постою в однім з таких сіл, прийшов на подвіря приходства, де кватирував штаб полку, місцевий учитель і ніби секретно сказав, що нас роззброять місцеві повстанці. Останки полків І. бригади УСС., були тоді розміщені в кількох поруч себе селах. Не минуло й пів години, як в село віхав кінний повстанчий відділ і почалася страшна стрілянина, на щастя в гору. Опору з нашої сторони не було, бо по перше, що це були українські повстанці, а друге, кожний здається був радий тій розвязці. Положення наше було безвихідне. Втікати дальше за большевиками не було змислу, а віддаватися в руки надходячих польських військ ніхто не хотів. Заскочені наші „командири і політкоми“ (Баран, Струхманчук, Ревуцький) повтікали. Роззброєння скінчилося тим, що ми всі так як були, перейшли зі зброєю та арматами до повстанців і ще того самого дня відїхали до їх повстанчого штабу. Назви місточка вже собі не пригадую.

Як ми довідалися, то Таращанський повіт, був одним з тих районів, де не було большевиків. В разі наступу виступав солідарно до бою, а що такі бої вже там були, свідчили про те попалені хати. Повстанчий штаб приділив нам одного сотника, котрий мав нас провадити в сторону знаної нам зі зими Бершаді. Мав там знаходитися штаб повстанчої армії ґен. Павленка. Їхали туди кілька днів, та до Бершаді і не доїхали. Вислана розвідка донесла, що українські повстанчі частини вже перейшли в склад Дієвої Армії УНР. а в околицях Бершаді розташовані дві большевицькі дивізії. Так не довелося нам злучити з українськими частинами і треба було знову завертати в сторону фронту. Щоби відійти трохи дальше від большевиків, команда бриґади вибрала район Гайсина. Знаходився там повстанчий відділ (Волинця).

По дорозі в м. Цибулів порадив мені хор. Заклинський (Богдан?) віддати йому цілу канцелярію полку (III. береж. бригади) на переховок, бо мовляв часи непевні, нині-завтра можуть заскочити нас поляки і шкода, щоби в їх руки попав так цінний матеріял. Це представив я тодішному свому шефові штабу сот. Запутовичові і він на то згодився, а навіть сам власноручно написав на пів аркуша мовби кінець до нашої бригадної історії. Це вложили ми на сам верх великої скрині, котру забрав хор. Заклинський і відвіз в певне на це вишукане місце. Що з нею сталося, не знаю до нині, бо хор. Заклинський лишився на Вел. Україні. А шкода і то велика, бо нині немає змоги довідатися про долю цеї скрині, в котрій залишилися всі оперативні накази, мапи, бригадна історія, списані в ній подвиги, місця крівавих боїв враз зі всіми шкіцами ще зпід Львова, та геройські імена старшин і стрільців. Колиж ця скриня вже може пропала, то думаю, що ще є багато старшин III. бережанської бригади і спільними доповненнями можнаби собі не одно пригадати та списати в память нащадкам.

Таж команда III. береж. враз з VII. бриґадою дала ініціятиву Чортківської офензиви. Золотими буквами записані там такі імена як: бл. п. ґен. Арнольд Вольф, славний наш пор. Богдан Матак, пор. Ґой, пор. Кузьмин, сот. Шмід, пор. Ганкс, от. Юліян Шепарович, командант арт. полку, сот. Франц Запутович, шеф штабу, сот. Черевко, кндт львівського полку, геройський сот. Зубрицький, пор. Любомир Макарушка, чет. Мирон Дольницький та інші.

Та хочу ще дещо згадати про долю останків 3. полку а з ним і инших відділів І. ЧУСС бригади (II. Гал. Корпусу).

Звязок з повстанчою групою Гайсівщини зроблено, та кмда її вже була в порозумінню з недалеко від нас віддаленими польськими частинами (здається V. львів. дивізією).

Тому, що польська лінія мала незабаром дальше посунутися вперід, треба було щось думати. В тій цілі скликано старшинську нараду. На ній визнано наше положення безвихідним і рад не рад рішено вислати до поляків делеґацію. Хто туди їздив, вже не памятаю. Коли делеґація вернулася, розповідали, що польська кмда приняла її прихильно. Там обговорили справу нашої капітуляції. Польська команда згодилася весь наш військовий маєток (армати, коні, скоростріли, обози, кухні і т. д.) передати Армії УНР і до того покликати українсько-польську ліквідаційну комісію.

Нам забезпечено поворот в Галичину, „панове поядон до дому в найвенкшем пожондку"... а на роззброєння визначено місце Райгородка.

Коли довідалися ми про той „судний день" та таку ганебну „кончину", здається, що кожний з нас плакав.

Не такою дорогою сподівалися вертатися. Та в тім не наша вина, бо почавши від липня 1919 била нас доля цілий час обухом.

Як нині пригадую собі цей ще останній день в Українській Галицькій Армії.

Роздача кас, жалібні тони бригадної орхестри, понурий настрій.

Команда провіянтури II-го Гал. Корпусу в Тульчині на Україні 1920 р. 1. хор. Вол. Стефанюк. 2. хор. дес. Зенон Коропецький 3. чет. дес. Степан Томенко.

Другого дня раненько, виїхали ми довгими рядами в напрямі Райгородка.

Сходяче сонце благословило нас, а роси з зеленого збіжа скапували як наша стрілецька слава.

З позаду долітала арія: „Ой не тішся" та підхоплена нами неслася тужно полями...

Здалека щось заблестіло. Це ворожа батерія спрямувала в наш бік свої дула. Праворуч ліса обходили нас стійками — на всякий випадок... До нас надїхала верхом „ліквідаційна комісія", але між нею бачили тільки поляків. Військовим порядком приказали нам заїзджати кольонами, кожна часть зброї осібно. По майдані таки зараз „райтували" польські старшини на наших вибраних конях. Короткий приказ: 250 стрільців + 1 віз + 1 полева кухня до того 7 „охорони" і відхід. Здалека кидаємо оком на залишений табор, а іржання коней морозило тіло. Це все ми думали віддати для Армії УНР.

— — — — — — — —

По дорозі переходили ми через знані нам села, в яких осінню стояли фронтом проти Добр-Армії. З якимсь жалем та болем дивилися на ті хати, що в них зимою лежали покотом наші стрільці. Тут залишилася не одна стрілецька могила. Гей-гей Немирівщино, зимовий осідку II.ГКорпусу, чи сподівались вїжджати до тебе ось такими?

На другий день приняли нас в гостину Вороновиці та кримські казарми Винниці. Тут у Винниці сиділи за дротами десь з тиждень. В тім часі поляки пяніли щастям з своїх успіхів — витали стрічу от. Петлюри з Пілсудським. Військова польська орхестра грала на переміну національні гимни. Та не зважаючи на те над містом залягла хмара якоїсь непевности.

Якось в тім часі довідалися, що ґен. Павленко годиться приняти старшин до Армії УНР. Щоби оминути долі II. та III. бригади, котру по роззброєнню польська команда висилала в ріжні табори (Тухоля), решта старшин I. бриґади згодилася на предложення ґен. Павленка. В означенім дні кромі двох, а то пор. Полянського і сот. Скворонського, виїхали з Винниці в сторону Могилева в склад Дієвої Армії УНР. Стрільці поїхали потягом в напрямі Галичини.

Такий був кінець III. бережанської бриґади.

З записок бл. п. отамана Богуслава Шашкевича

(Частина автобіографії, написана в Берліні, 3 липня 1922 р.).

Бл. п. Отаман Української Армії Богуслав Шашкевич. Світлина бл. п. От. з 1919 р. Помер наглою смертю в Едмонтон Алберта, в червні ц. р. Покійний зіставив дружину і 3 дітей, що перебувають в Едмонтоні. Місцеві організації стараються збудувати йому памятник і збирають пожертви на ту ціль.

Я родивсь 1 липня, 1888 р. в Лолині, пов. Долина, син Антона, власника більшої реальности, внук поета Маркіяна. Я покінчив чотири кляси середньої школи. Опісля за намовою свойого стрийка Теодора Шашкевича, бувшого австр. полковника 9-го полку драгонів, котрий тепер перебуває в Перегінську в добрах Митрополита Шептицького — я пішов до піхотинської кадецької школи у Львові. Покінчив її в 1908 р. з дуже добрим успіхом (Арме Ранґ Но. 216). Ще в 1907 р. по скінченню третього року кадецької школи, підчас вакацій я здав цивільну реальну матуру.

В 1908 р. був приділений до 58 п. п. в Станиславові, де тодішній кмдт. полку Мечислав Залескі (поляк) дуже затроював мені життя як українцеві, що належав до ріжних українських товариств.

Почуваючися притому не дуже то здоровим, я рішився виступити з війська. Взяв відпустку з причини слабости на один рік і почав студіювати лісову академію у Відні. Та не довелось мені покінчити студій. В 1914 р., з вибухом світової війни, покликали мене до полку і негайно приділили до фронтової частини. В вересні 1914 р. я дістав медалю хоробрости 1 кл., за бої коло Перемишлян на горі Магері. Рівночасно піднесено мене до ступня четаря. В тому часі вдалось мені перенестись до запасного стану (Резервештанд), думаючи по війні безуслівно зайняти цивільне становище.

Тимчасом світова війна затягнулась. В лютні 1915 р. я попав коло Дуклі в Карпатах в московський полон. Як полонений я дістався у Туркестан. Наперед у Ташкент, а відтак в Асхабад. Ще того самого року, (6 листопаду) я втік з полону в Персію. В місяці грудні, 1915 р. повстали перси — за поміччю німців під проводом графа Канітца та Гольц Паші й з поміччю турків — і почали визвольну боротьбу проти москалів та англійців. Я особисто був підчинений майорові Кляйнові і провадив більший відділ перських повстанців до бою. Перебувши в Персії пів року, я захворів на малярію й повернувся у червні 1916 р. через Багдад — Константинопіль в Австрію. Уже того самого місяця я брав участь в боях знову на північньому фронті (офензива ґен. Брусілова), але вже при оперативному штабі групи ґен. Марвітца. В цвітні 1917 р. я перейшов до оперативного штабу 9 корпусу ґен. Ліповщака, де перебув до серпня, 1918 р.

Мої воєнні відзначення: 1) Ордер залізної корони III кл. з воєнною декорацією й мечами; 2) хрест заслуги III кл. з воєнною декорацією й мечами; 3) срібна медаля хоробрости 1 кл.; 4) німецький залізний хрест II кл.; 5) турецький залізний півмісяць I і II кл., 6) хрест Карла.

В серпні я вернувсь у запасний кіш 58 полку піхоти в Люблині. 1 листопада 1918 р. Австрія розпалась і почалась визвольна боротьба галицьких українців. 58 п. п. зо Станиславова, чисто український пірвався в Люблині до боротьби. Та з малими силами не міг довго встоятись в серці Польщі і вже в першій половині листопада перейшов здецимований під Львів.

Сильно підупавши на здоровлю я обняв вже не фронтову а запільну частину, а це повітову військову команду в Камінці Струміловій. Зараз після упадку Львова, бачучи, що сил фахових на фронті не стає, я обняв 12 грудня, 1918 р., команду Групи Жовква-Львів. 1. лютня, 1919 р. я обняв команду XI Гал. Бригади і облягав Белз — Раву Руську. — В травні 1919 р. я обняв команду I. Дивізії Гал. Армії. В червні й липні, 1919 р. зорганізував XXI Бригаду і заслонював відворот Гал. Армії через Збруч. За Збручем я перейшов з XXI Бригадою вишкіл придніпрянців. Та побачивши, що на фронті брак старшин, залишив вишкіл і перейняв команду IV Золочівської Бригади. Командантом цієї Бригади я оставсь до кінця. При переході Української Галицької Армії до большевиків, 6 лютня, 1920 р., я передчуваючи, що наша національна армія не зможе довго вдержатись при большевиках, виступив зі своєю Бригадою проти большевиків і — перейшовши з району Бершаді, над Дністром — бився з ними безперервно як самостійна бойова одиниця — до кінця лютня 1920 р. З початком березня злучився я в Могилеві з полк. Удовиченком, котрий організував частини, а я охоронював його перед большевицькими наступами. При кінці березня поляки довідавшись, що я у полк. Удовиченка, дали наказ мене, за повстання в Люблині — арештувати. Примушений втікати, я перейшов Галичину, а звідтіля в Чехословаччину. Там мене разом з іншими старшинами, що і при кінці цвітня 1920 р. виступили проти большевиків — інтернували і тут я перебув повних два роки. Удержався я в таборі з почуття обовязку, тепер-же, коли З. У. Н. Р зістала в Генуї признана — а властиво її влада — правно-леґальною — я опустив табор і опинивсь у Німеччині....

Памятна ніч у повстанчому штабі

Спомин.

Написав: *Ігнат Порохівський.* Ілюстрації: І. Іванця.

Це було за часів повстання проти гетьмана Павла Скоропадського.

Я був начальником штабу республіканських військ на Волині. Начальником війська був отаман Сумчук, людина молода, студент.

У ті нервові, повні несподіванок і всяких можливостей часи штабове життя протікало у великому напруженні. У всіх штабовців, зосібна в мене, було багато безсонних ночей, але одна з них мені глибоко врізалася в память.

Про неї власне я й хочу розповісти.

***

Штаб нашого війська містився в готелі в м. Острозі. Партер готелю займала охорона штабу, а нагорі, в кількох покоях, містився сам штаб. Там, поруч із покоєм отамана Сумчука, була й моя кімната. При штабі було декілька покоїв, зарезервованих для старшин, що в ріжних справах прибували до штабу. У двох тих покоях перебували арештовані старшини-москалі із гетьманських частин.

Були в готелі теж люди посторонні, що чи то по ділу чи без усякого діла тинялися по коритарах.

Штаб війська мав чотири відділи, до яких належали ріжні справи. Ці відділи мали працювати вдень і на ніч. При штабі повинен був залишатися тільки вартовий штабовий старшина, вартові козаки, та вартова охорона в партері. Недалеко від штабу була крім того в поготівлі вартова сотня. Стояло ще при штабі 5—6 саней напоготові та десяток кінних ординарців. Для цих завжди була робота.

Але в дійсности ні адютанти штабу, ні я ніколи не мали змоги вирватися ані на хвилину вночі із штабу, бо що хвилини революційне життя висувало ріжні питання, що постійно загрожували коли не катастрофою, то якоюсь драмою.

Тої памятної ночі я вернувся до штабу з місця постою військових відділів десь коло шостої години, коли вже на землю лягла темрява. Був стомлений, розбитий, але задоволений: справа організації армії посувалася не зле. Все, що намічене денною програмою, виконано. Видано зарядження проти нападу яких-будь ворожих сил. Розвідку, тайну й явну, розіслано. Вартові частини призначено. Варта в частинах несла свою службу.

Я наказав негайно ж припинити працю виснаженим і втомленим старшинам штабу, що намагалися скінчити роботу й післав їх спати. Сам мріяв про те, щоб випити чаю, роздягнутися, впасти на постіль і проспати до ранку, бо ранком о восьмій — нарада в справі розподілу зброї по частинах.

Залишився сам із вартовим старшиною. Штаб у перший раз за своє існування не мав нічної праці.

Прийшов отаман Сумчук.

Я доповів йому про стан війська і про все, що діялось.

Він був дуже вдоволений. Ніколи ще, як він казав, у його війську не було ще такого порядку. Бувало перед тим, що він сам не знав, де частини знаходяться, де перебувають курінні та інші старшини. Часто не було між відділами звязку.

Ми пили чай у мому кабінеті.

Двері до сусідньої кімнати були відчинені, й я там бачив приготовану для мене постіль.

Нараз в коритарі счинився гомін, крик. Вартовий старшина входить і голосить, що прибіг до штабу один селянин без кожуха й каже, що його в дорозі пограбовано.

Селянина вводять до кабінету, й він, тремтячи від холоду та поденервовання, розповідає, що вертався з саньми додому, бо звільнено його від служби для війська. Як тільки залишив місто, зустрів розбишаку ,що їхав назустріч саньми. Той націлив на нього рушницю й крикнув: „Давай гроші!“ Зляканий селянин упав з саней, кинув кожуха і втік.

Отаман Сумчук загорівся.

— Грабувати в районі мого війська! Кидати ганьбу на нас і підривати авторитет українського національного війська в очах населення! Ні, цього не буде!

І пішов сипати гарними словами. Говорив довго. Любив говорити. І вмів говорити.

— Післати зі штабової чети козаків, щоб спіймати розбишаку!

Вартова частина кінних козаків, як я був вже згадав, була завжди готова й козаки миттю пігнали, захопивши з собою й пограбованого селянина, якому дали шинелю.

Цей випадок не дозволив мені вже піти на відпочинок. Я не вірив у те, щоби грабіжника спіймали.

Але так не сталося.

Дуже скоро, за якусь чверть години, чуємо, як вертають наші кіннотчики. Входить старший і зголошує, що спіймали розбишаку й привели до

— Пане полковнику! — каже Сумчук. Негайно утворіть військово-польовий суд! Ми покажемо, як займатися грабунком у районі нашого війська!

Я докладаю йому, що на мою думку, зпочатку треба перевести слідство. Його можна доручити одному із старшин, чи навіть комусь із правників, яких на той час було в Острозі доволі.

Вимагаю цього, бо бачу, що у всіх козаків, що довідалися про цю історію, та й у самого Сумчука, настрій такий, що хоч зараз готові поставити грабіжника під стінку.

А грабіжник, звичайний український дядько, стоїть собі тихо в коритарі між двома вартовими. Він здається зовсім не здає собі справи з свого положення й міцно тримає довгого батога в руці.

Сумчук не годиться.

— Це довга непотрібна процедура. Тримати вночі варту біля розбишаки! Мучити перевтомлених людей! Та й біля чого все це? Факт лишається фактом: він учинив грабунок.

Там ціла купа жидів і жидівок!

І посилає за бунчужним Дишлем. Був у нас у війську, ще з самих початків повстання, бунчужний Дишель. Був він у Сумчука правою рукою: його начальником штабу, інтендантом, виконавцем його бойових та інших доручень. З моїм прибуттям до цього повстанчого війська всі ці функції перейшли до утвореного штабу та відповідних адміністративних чинників в частинах. Дякуючи цьому, Дишель почував себе ніби здеградованим. Він вічно сидів у помешканні штабу, хоч і не мав там ніякої роботи. Думаю, що він мав наказ від Сумчука слідкувати за моєю діяльністю та інших старшин штабу. Мені то було байдуже. Замаху на отамана я робити не думав і догляду не боявся.

Входить бунчужний Дишель.

— Бунчужний Дишель, — говорить йому начальницьким тоном Сумчук. — Одним духом скличте мені польовий суд.

— Слухаю! — відповідає той і тут же називає себе та ще трьох козаків з охоронної сотні штабу.

Сумчук просить мене продиктувати вартовому штабовому старшині наказ про утворення польового суду в такому то та такому складі для розгляду такого й такого діла. З тяжким серцем то роблю, а в цей час одну з кімнат штабу пристособлюють під салю судової розправи.

Вся ця історія мене дратує, бо я знаю, що винесуть присуд — смерти. Може цей дядько й заслуговує на це, але всеж поступовання не повинно б бути таке спішне. Хочу йти кудись ,бо шум та гомін наповнює коритар і я не маю надії заснути. Та й сон відлетів.

Кімната для суду готова. Сумчук займає місце серед присутніх старшин та козаків і просить мене також бути на салі.

Сідаю серед „публики". Бачу, що не всі так приймають близько до серця справу, як я. Деякі напружено суворі, мають навіть якийсь відблиск радощів в очах. Відчуваю, що інстинкт нищення, жадоба крови багатьох захопила.

Вводять пограбованого селянина та обвинуваченого. Докладно, але вже з новими деталями, розповідає пограбований судові, як він їхав, як зустрів сані, в яких сидів підсудний, як підсудний спрямував на нього рушницю та крикнув: „Давай гроші"! та все те, що він розповів нам раніше. Він не каже „підсудний", а „розбишака", й це, видко, ображає й нервує підсудного. Той усе намагається щось сказати, але голова суду не дозволяє цього йому й він лише шепоче: „Це я розбишака? Боже мій, та який же я розбишака!" Він говорить це таким щирим, здивованим та наївним тоном, що мій сум та зворушеність поглиблюється, бо я передбачаю криваву драму.

Коли наступає черга за підсудним, Дишель докладно розпитує про його імя, прізвище, рік та місце народження й таке інше.

Щодо суті справи, то підсудний каже, що він і гадки не мав грабувати, що він їхав із села до міста відвідати якогось свого родича чи приятеля. Рушницю мав при собі, щоб віддати її повстанцям, бо має дома ще одну. А щодо того, що він спрямував рушницю на покривдженого, то це правда. І „Давай гроші!" крикнув, але то був лише жарт. Тільки жарт!

Він говорить усе це просто, трошки ніби здивовано, й увесь час крутить той батіжок у руці.

Але суворий вигляд суддів та роздратовані і недовірливі погляди присутніх козаків, що вщерть наповнюють салю суду та вся ця обстанова, починають його турбувати. Він відчуває дійсний стан річей, починає тремтіти, й це виразно видко з того, як труситься пужално в його руках.

— Дивиться, панове судді й ви панове начальники, чи я подібний до розбишаки? Чи так би зробив правдивий розбишака? Коли після мого жарту цей чоловік утік, я підняв його кожуха, повернув його коні, привязав до своїх саней і поволі поїхав до міста, тоб-то туди, куди втік і він. Коли б на мене не наскочили козаки, то я б був сам привів ті коні сюди та розповів би, як трапилася вся ця справа. Але мене спіймали. Тягнуть як волоцюгу. Мене судять. Боже мій, чому ти в мене язика не відібрав на той мент, чому мені не покорчив руки! У мене ж діти, жінка. Я порядний господар. Нещастя!

Він ридає.

Я не маю сили дивитися на нього, але знаю, що й він відчув, що ці збройні люде прагнуть крови й що випадок дає їм змогу задовольнити це прагнення.

Свідків нема. Ніхто нічого не може більше добавити, або пояснити в цій історії, такій простій, але трагічній.

Суд лишається в салі, щоб оголосити вирок. Підсудного виводять, і ми всі виходимо...

Я й Сумчук проходимо в коритарі побіля під-

судного, і він, мабуть зорієнтувавшися, що ми тут маємо силу, падає на коліна й кричить, що він пожартував, що у нього троє малих дітей...

Ми проходимо коло нього, але й із мого кабінету я чую, як він лементує:

— „Мої бідні дітки!... Любі мої дітки!..

Я намагався переконати отамана Сумчука, щоб він, коли б вирок був смертний, не затверджував його.

— Це ваше право, — говорю я йому. — Ви можете призначити, так би мовити, додатковий дослід. Його й треба зробити. Для того, щоб вирок був справедливий, треба знати минуле підсудного, його поведінку, його матеріяльний стан.

— Ні!! — рішуче відповідає Сумчук, і його обличчя горить вогнем фанатика. — Цей суд створений законно. Ніякого впливу на нього я робити не можу й не хочу. Призначати зараз додатковий дослід — це значить показати всім козакам, що ми не маємо відваги виконати законний акт. Ми знаходимося в розгарі революції. Сьогодня ми не покараємо цього, завтра підуть масові грабунки. Зброєю не жартують!

Нас запрошують до салі суду.

Бунчужний урочисто читає вирок: Смерть через розстріляння!

Почувши вирок, підсудний падає на коліна й не по-людськи виє... Лементує... Кличе жінку, дітей!..

Козаки тягнуть його до столу й примушують, з наказу Дишля, підписатися під своїм смертним вироком. Навіть тепер не знаю, для чого то було потрібне. Осуджений не має сили тримати ручку в руках. Бунчужний виводить рукою осудженого якісь каракулі й його, майже непритомного, тягнуть у коритар. Сумчук сідає й затверджує вирок.

— Бунчужний! — наказує він. — Візьми десять хлопців і виконай вирок!

І він виходить із штабу.

Отаман Сумчук був добрий чоловік, але ввесь горів вогнем для здобуття волі Україні й готовий був знищити все, що могло стати на перешкоді до осягнення щастя своєї батьківщини.

Я сиджу в свойому кабінеті. Лементування засудженого, його благання, його згадування про дітей та жінку луною розносяться по коритарах готелю. Я чую, як козаки виводять його, як він пручається, кричить, лементує.

Нарешті все стихає.

Восьма година. Це час, коли ми звичайно вечеряли. Мені приносять з ресторану їжу, але я не маю апетиту й наказую забрати її з моїх очей.

Щоб привести свої нерви до порядку, починаю читати ріжні папери, що лежать купою на мому столі. Нічого не розумію. Тільки-но зосереджую свою увагу на якій-небудь думці, як перед очима встає сцена суду та сцена розстрілу, що має десь тут от-от відбутися.

З далечини долітає звук стрілу. Потім ще один. Потім кілька разом.

— „Навіть розстріляти не можуть як слід,“ — думаю з досадою.

До кабінету входить кілька старшин штабу, яких я ще о шостій годині післав відпочивати. Вони неспокійні, схвильовані.

Я докоряю їм, що вони замісць відпочинку знов вернулися до штабу, але вони кажуть, що не можуть відпочивати в таких умовах і дехто з них іде до своїх кімнат, сідає за столи й починає працювати. Інші сидять у мене в кабінеті й обговорюють справу суду та розстрілу. Одні кажуть, що так і треба, дехто думає, що з цією справою можна було б не квапитися.

Поволі всі заспокоюються.

Я наказую вдруге всім залишити штаб і йти відпочивати. Даю ще декілька наказів вартовому старшині, залишаюся сам, думаю йти спати.

***

Входить отаман і бунчужний Дишель. Вигляд у обох досить ніяковий. Думаю, що це від враження виконаного смертного вироку.

Сумчук ходить по кімнаті, ніяково потирає руки й говорить мені з засоромленим виглядом молодого студента:

— Втік!

— Хто втік? — питаю...

— Розбишака! — відповідає Сумчук і навіть червоніє від ніяковости.

Я відчуваю, що з мого серця сходить якийсь невиразний, але пекучий біль. Мене обхоплює радість, але я приховую її під суворою маскою вояки, якого дивує, мовляв, такий факт.

— Як же це трапилося? — питаю з удаваним обуренням.

— Розумієте, пане полковнику, — говорить Сумчук, — ми таки трошки побродили, заки знайшли пустопорожнє місце. Стягли з нього чоботи. Поставили біля стіни. Не вспіли відійти на декілька кроків, як він чкурнув і зник за рогом хати. Кинулися ми за хату, та де там! Стрілив спочатку я. Потім інші. Не влучили... Темно...

За хвилину сотня сівши на десятеро саней відїзджає...

Я маю гарний настрій. Кличу вартового козака й наказую принести мою вечерю...

— Хай і мені дадуть вечері! — каже Сумчук і роздратовано бігає по кімнаті.

Приносять вечерю. З нею пляшку доброго самогону. Ми всі троє сідаємо. Сумчук наливає по чарці. Але раптом зривається на ноги.

— Петре! — наказує бунчужному. — Пішли пять кінних козаків спалити хату та все майно того негідника.

Той швидко випиває чарку самогону, проковтує кусень хліба й зникає.

Ні чарка, ні вечеря мені не смакує. Я говорю Сумчукові, що справді селянина треба покарати, але не так спішно та не таким способом. Для чого нищити вогнем майно? Можна конфіскувати! Віддати якійсь бідній родині з тих, що залишилися після вбитих підчас повстання козаків.

— Добре! — каже Сумчук. — Ваша думка вірна. Я накажу бунчужному, щоб не посилав кінних.

Кричить за вартовим козаком і посилає того за бунчужним Дишлем.

— „Ну, — думаю, — тепер вечеряти, а потім і спати!

В цей мент з коритара долітають якісь нові лементування, крики, плач, прохання пустити до начальника.

Ми вискакуємо на коритар.

Там ціла купа жидів і жидівок. Старих і молодих. Усі кричать, плачуть, намагаються щось нам сказати. Ми не розуміємо, в чому річ. І весь той натовп вривається в мій кабінет.

Нарешті нам удається заспокоїти їх, і один із них, поважного вигляду людина, починає нам оповідати. Його сина, що їхав з Рівного з крамом, заарештував на стації Кривин якийсь український озброєний відділ. Товар розграбували, а його самого хотять розстріляти за те ніби, що він робив спротив трусові. Про це все його повідомив товариш його сина, що подорожував з ним.

Цей товариш, молодий жидок, є тут. Він розповідає нам історію з більшими деталями.

— Я знаю, чия це справа!! — каже Сумчук. — Це сотник Ф. Це той, що зібрав на свій власний кошт купу збройних людей і орудує окремо, не бажаючи пристати до нашого відділу. Це вже не перша його каверза. Панове, не думайте, що це хтось з нашого війська. Це якась банда! Наше військо нікого не кривдить.

Жиди все це добре знають. Вони знають навіть ліпше, як ми, хто то засів у Кривині, скільки він має збройного люду та як він там орудує. Вони просять виручити їх сина, брата, родича, приятеля, нареченого.

— Зараз ми пішлемо туди одну сотню й доставимо вам вашого сина живим та неушкодженим!, — каже Сумчук.

Звертається до мене й просить зробити відповідні розпорядження.

Жиди радіють, дякують і залишають наше помешкання.

Я кажу Сумчукові, що я не уявляю, як наша одна сотня може збройно допомогти вирватися крамареві з рук сотника.

— Якщо там дійде до бійки, то одної сотні замало, бо сотник Ф. має люду чоловік із триста й усі вони добре озброєні, а якщо справа має обійтися без кровопролиття, то чи не ліпше післати листа до Ф., щоб він відпустив жидка.

— Ні! — каже Сумчук. В ніяку переписку з цим бандитом я не вступлю!! А якщо сотня буде діяти рішуче, то її вистане, щоб роззброїти ту банду!

В цей момент входить бунчужний Дишель. Поки я роблю розпорядження про вислання саньми одної сотні на стацію Кривин, Сумчук говорить із бунчужним. До штабу являється начальник сотні, що має їхати до стації Кривин, і я знайомлю його із справою, даючи пораду, щоб після прибуття до Кривина він поводився обережно, уникав пролиття крови.

Така моя інструкція не подобається Сумчукові. Він вимагає від сотника рішучости, роззброєння, знищення всього відділу сотника Ф.

Надармо я навожу свої докази, він не хоче їх слухати.

Порішили на тому, що сотня, прибувши на стацію чи в містечко Кривин, переведе розвідку й буде робити так, як покажуть обставини, маючи на меті не тільки звільнення заарештованого крамаря, а й очищення стації від відділу.

— Бунчужний! — наказує Сумчук. — Ти поїдеш на стацію Кривин. Будеш там при сотнику на всякий випадок. Ви не ображайтеся, пане сотнику, — звертається він до команданта сотні, — вч всього кілька днів у нашому відділі. Люди вас не знають. В особі бунчужного ви будете мати вашу підпору!

Той дякує, й за хвилину сотня, сівши на десяток саней, від'їжджає. Ми стоїмо в дверях готелю й дивимося, як вона зникає у темряві.

Сумчук не входить у помешкання штабу, а приєднується до купи жидів, що дивиться на від'їзд сотні. Він починає говорити їм, що сотня звільнить арештованого, потім говорить їм про Україну й помалу зникає з ними в темряві вулиць.

Я вертаюся до помешкання штабу, кличу вартового старшину та мого персонального адютанта, випиваємо по чарці самогону й кінчаємо вечерю. Я знаю, що Сумчука вже сьогодні не побачу. Хоч і пізно, але він ще зайде десь до козаків, розговориться з ними про справу визвольної боротьби й буде говорити так довго, доки не настане глуха ніч. А тоді накаже всім спати, сам ляже серед козаків і буде спати з ними до ранку. Я знав, чим він здобував у них любов і повагу.

І справді за часів мого перебування в його відділі ніколи не було випадку неслухняности, відмови від виконування наказу або проявів саботажу. Здавалося, що Сумчук нічого не робив, а тільки ходив від одного підрозділу до другого. Але це так тільки здавалося. Він був тим цементом, що створював з усієї цієї маси міцний матеріял для організації справжнього війська.

(Докінчення буде).

Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців і І. Бриґади У. С. С.

Написав: *В. Щуровський.*

I.

Завязком Укр. Гал. Армії і Корпусу С. С., як частини Дієвої Армії У. Н. Р., були Українські Січові Стрільці, зформовані в перших тижнях світової війни в 1914 р. Тож початок української військової організації є одночасний з оснуванням Укр. Січових Стрільців.

На поклик Української Національної Ради вступили в ряди У. С. С. студенти медицини Володимир Свідерський, Богдан Гнатевич, Богдан Гарасимів, Лесь Перфецький, Роман Гаванський і ін., але як боєвики. Лікарської служби з початку не було. Окремі відділи не лиш не мали лікарів, але навіть санітарного виряду. В часі побуту у Львові хорих спрямовували до Народньої Лічниці. У Стрию і в часі дороги на Закарпаття хорих обходили самі товариші. Зрештою поважніших захорінь між молодими хлопцями тоді в літну пору не було. Перший приют основано в Коші в Горонді а відтак у Замковій паланці. На Закарпатті лікаря заступав молодий медик Володимир Скоморовський. Лиш принагідно доїздив з Мукачева Др. Мирон Вахнянин і Др. Тавсіґ, що служив там при австрійськім війську. Сотня Дідушка і сотня Семенюка відійшли перші на фронт без лікаря і санітарного виряду, поміч раненим імпровізовано в зовсім примітивний спосіб, навіть перевязок стрільці не мали. Те саме було з так званими двацятками, котрі дрібними групами розбрились з завданням пробитись на зади російського війська. Тоді настали холодні, слотливі дні, прокидалася холера і червінка, тож доля тих відділів була незавидна.

В грудні 1914 р. заходом Боєвої Управи приділило австрійське Армее-Оберкомандо до У. С. С. лікарів Др. Костя Воєвідку, Др. Івана Рихла, абсольвентів медицини Володимира Білозора, Володимира Щуровського і медика Миколу Ґілецького. Перший зголосився в Коші в Замковій паланці Володимир Білозор і з енергією забрався до праці. Умовини праці були важкі, бракувало найконечніших засобів, а військові чинники ставились до стрілецьких справ з повною байдужністю. Найпекучішою потребою була гігієна приміщення військових частин в бідній підміській оселі в добу епідемії холєри, червінки і черевного тифу. Поширення приюту для хорих і ранених, придбання білля, постелі, ліків, перевязкового матеріялу, охоронні щеплення, вишкіл санітарної служби для фронту давали багато праці. Всеж таки успіх праці Білозора був наглядний. Відїзджаючи в марті 1915 р. до Відня для докінчення лікарських іспитів Білозор передав Др. Воєвідці службу в Коші добре наладнану. В лютім 1915 р. відійшов на фронт Др. І. Рихло з медиком М. Ґілецьким. Був це перший стрілецький фронтовий лікар-українець. До того часу обслуговували фронтові частини У. С. С. австрійські лікарі сусідніх відділів. В II. курині У. С. С. був в році 1915/16 лікарем Др. Беляй, знімчений мадяр і він полишив по собі як найкращу память. На фронті при куринях була „перша поміч". Після перевязки ранених і хорих відсилано до австрійських полевих і запасних шпиталів.

На „Першій помочі" працював лікар, або старший медик. При сотнях були санітарні стежі з 4—6 стрільців і 1 провідника, підстаршини.

Др. Рихло у травні 1915 р. попав у полон, а на його місце прийшов Др. В. Білозор. Він сповняв службу для обох куринів при помочі медиків Р. Гаванського, М. Ґілецького і Я. Солтикевича. В Коші остався Др. К. Воєвідка і В. Щуровський. В серпні 1915 р. основано у Львові при Збірній Станиці У. С. С. приют для хорих і виздоровців, в дяківській бурсі при вул. Скарги ч. 2. До приюту приділено на команданта В. Щуровського. Обовязки начального лікаря сповняв Др. Бр. Овчарський, тодішній директор Народньої Лічниці, а адміністрацію вели пані Ірина Домбчевська і Олена Косевичева. В приюті мешкав довший час і лікувався Іван Франко та маляр Олекса Новаківський.

З початком 1917 р. Др. В. Білозор обняв службу в Коші, а на фронт відійшов Др. К. Воєвідка і медик Ворона. В липні 1917 р. в бою під Конюхами Др. Воєвідка попав у полон, а медик Ворона згинув поцілений російською кулею. На місце Д-ра Воєвідки приділено Др. В. Щуровського, що разом з Л. Перфецьким повнив службу при фронтових частинах аж до розпаду Австрії і проголошення Зах. Обл. Укр. Нар. Республики. В Коші і Вишколі залишався дальше Др. В. Білозор, Др. В. Свідерський, мед. Родіон Сліпий, Волосянський, Р. Гаванський, Мирон Нижанківський, Я. Солтикевич, М. Заячківський і Денис Вахнянин.

На закінчення доби У. С. С. слід відмітити участь сестер жалібниць: Катря Гладун, Сіякова і В. Ощипківна.

Орґанізація санітарної служби при У. С. С. була на австрійський лад. Найвищою боєвою формацією-одиницею У. С. С. був полк поділений на курені і на сотні. При полку був лікар, а курені мали „Першу поміч" (Гільфспляц). Перша поміч містилась у землянках, або принагідно в хаті. Службу в першій помочі повнив лікар, або старші медики. Тут відбувались лікарські оглядини і перевязувано ранених. Відповідно до обставин, крім курінної першої помочі була ще полкова поміч з приютом для хорих. Ранених і важко хорих з першої помочі відсилали до полевих лічниць, або запасних шпиталів у запіллю. При сотнях були санітарні стежі з 4 стрільців і підстаршини провідника. Стежі мали ноші і перевязковий матеріял.

Захист для недужих У. С. С. Львів, 1915.

Відносини змінились на весні 1918 р. в часі походу австрійської і німецької армії на Україну. Великий простір окупованого терену, лихі комунікаційні засоби, брак одностайного фронту, своєрідні місцеві обставини, вимагали особливих норм і пристосування.

У часі довгого походу з Борщева до Одеси, а відтак під Херсон і Олександрівськ У. С. С. були відібрані від других австрійських частин, мусіли самостійно давати собі раду в кожній потребі і поконувати недостачі ,яких досі в часі війни не зазнавали.

Це була підготова і наука на будуче. Тодішні переживання давали уяву пізніших подій у часі боїв за Львів, відвороту за Збруч, наступу на Київ і в Чотирокутнику Смерти.

В останніх місяцях світової війни У. С. С. стояли в околиці Єлисавету, а вернувши з Великої України в Чернівцях й у Вижниці, тут застав їх 1. листопад 1918 р.

II.

В боях у Львові брали участь два курінi У. С. С. Перший курінь повстав з т. з. Леґіону — полевої формації, а II. курінь з Вишколу У. С. С. Дня 3-го XI. 1918 р. рано приїхала на Перзенківку „Гуцульська Сотня", а вечером II. курінь У. С. С. Дві сотні з командантом сот. Букшованим негайно увійшли до Львова і обсадили Цитаделю, а Гуцульська Сотня брала приступом Головний двірець, але мусіла відступити. Перший курінь У. С. С. 5. XI. досвіта наступав з Перзенківки на Кульпарків і Кадетську школу, але невдачно. Над раном 7. XI. I. курінь вмашерував до Львова через Зелену рогачку і обсадив вул. 3-го Мая, Маршалківську і Словацького: команда куріня (сот. Микитка) і головна застава були в Соймі. Окрема застава У. С. С. (сот. Носковський) стояла на Двірці Підзамче. На Цитаделі, в Соймі і на Двірці Підзамче зорганізували перевязні точки (Перша Поміч). На Цитаделі повнив службу лікаря Др. В. Свідерський, в Соймі мед. З. Русин і З. Копертинська, на Двірці Підзамче мед. О. Волосянський і М. Кологон. На стації Перзенківка була Головна Перша Поміч і відсилкова точка з лікарем Др. В. Щуровським і мед. О. Перфецьким.

8. XI. Відсилкова Точка перейшла з Перзенківки на Личаківський Двірець. На Перзенківку і Личаківський Двірець доїздив санітарний поїзд У. С. С. ч. I (командант мед. Р. Гаванський) і забирав ранених та хорих до шпиталів у Стрию і Станиславові. Після відступу зі Львова У. С. С. були ядром ґрупи „Схід". Крім У. С. С. у склад ґрупи „Схід" увійшли два курінi князя Льва, батерія артилерії, чета кінноти, відділ скорострілів і боротьба зблизька. Дня 23. XI. 1918. Начальна Команда У. Г. А. назначила Др. В. Щуровського санітарним референтом ґрупи „Схід". Команда ґрупи приступила до організації санітарної служби. Для курінів оснувала перші помочі, приділюючи для кожної перевязковий матеріял, підводи і обслугу. Назначила для курінів лікарів: для I. куріня У. С. С. мед. М. Кологона, II. У. С. С. мед. З. Русина, I. к. князя Льва мед. С. Гайдучка, II. к. князя Льва П. Галаґудза, для скорострільців мед. М. Заячківського.

У селі Словіті оснували Вишкіл ґрупи Схід. У Вишколі був приют для хорих а лікарем мед. Роман Кузьма.

В осідку ґрупи Схід у Куровичах зорганізували приют для хорих і улаштували в будинку економії купальню з тушами і дезинфектором. В приюті ґрупи повнив службу Др. Щуровський і мед. Ю. Маковський. Фронт ґрупи Схід окружав півколесом Львів через Пасіки, Чортківську скалу, Лисиничі, Підбірці, Ляшки, Малехів по Грибовичі малі. Бої мали позиційний характер. За фронтом оснували відсилкові точки. На шляху Львів-Підгайці у Підберізцях і на шляху Львів-Підволочиська в Борщовичах. Всі хорі і ранені з фронту, після перевязки на курінній першій помочі, відходили до відсилкової точки. Тут в разі потреби змінювали їм перевязку, сортували їх і уміщували в приюті або санітарним поїздом відсилали до шпиталю в запіллі. У відсилковій точці в Борщовичах повнив службу мед. З. Копертинська і М. Ґіжовська, а в Підбірцях в часі офензиви Др. В. Щуровський і Ю. Маковський, а в січні Др. М. Козак. Під фронт доїздив рухомий дизенфектор з полевою кухнею і ваннами і тут сотні по черзі купалися і відвошивлювалися. При Команді ґрупи Схід у Куровичах була складниця ліків і перевязкового матеріялу. Др. Свідерський оснував в Ожидові полеву лічницю ґрупи Схід на 50 ліжок і повнив тут службу до кінця січня 1919 р. Ґрупа Схід користала також з полевої лічниці в Перемишлянах. У другій половині січня 1919. перевела Начальна Команда реорґанізацію армії на основі бриґад. З ґрупи Схід вилучили У. С. С. як завязок I. бригади У. С. С. і призначили її армейською резервою з осідком в околиці Щирця. Після пляну бригада мала мати два піхотні полки (по 3 курінi), артилерійський полк (6 батерій), дві сотні кінноти, саперський курінь, булавний відділ, Ґрупу Вишколу, а в часі операцій на фронті полеву лічницю („Лазарет") на 100 ліжок. В дійсності новоформована Бригада У. С. С. мала

3. курінї піхоти, 1. батерію артилерії, сотню кінноти, пів куріня саперів, булавний відділ і Вишкіл.

Команда Бригади докладала всіх зусиль, щоби завершити формацію Бригади. Думала, що на новому місці вспіє цього доконати. Санітарну службу треба було організувати від основ. Все надбання У. С. С. залишили в Куровичах для IV. бригади. Не було потрібної кількости лікарів і медиків, бракувало санітарного матеріялу. В тій справі їздив санітарний референт Бригади Др. В. Щуровський і шеф штабу сот. Мирон Луцький до Начальної Команди. Жадали приділення до Бригади У. С. С. сили сінників, накривал та білля, 3 дезинфектори, ліків і перевязкового матеріялу. Але висліду жаданого не було. В Начальній Команді все обіцяли, а тимчасом поручали обмежуватись та вдоволятись тим, що є. І. полк У. С. С. (3 курінї) стояв у Семенівці біля Щирця — полковим лікарем призначили Др. В. Свідерського, при І. курінї заст. лікаря був мед. З. Русин, II. курінї мед. Р. Кузьма, а при III. курінї мед. М. Кологон.

Команда Бригади в Дорнфельді а відтак у Красові. В сусідніх селах сотня кінноти, артилерія, сапери і булавний відділ. Лікарську службу для тих відділів повнив начальний лікар бригади Др В. Щуровський. В Семенівці в осідку полку урухомили в дворі знищену австрійську військову купальню з дезинфектором. Основували приют для хорих. У Красові був приют на 30 ліжок для булавного відділу, кінноти, артилерії. При приюті був дезинфектор і ванни. В полевій кухні варили воду і в сільській хаті переводили купелі і дезинфекцію. В березні появились випадки пятнистого і поворотного тифу, але переважно серед цивільного населення. Хорих на епідемічні хороби відсилали до епідемічної лічниці в Щирці і в Стрию. Вишкіл Бригади У. С. С. стояв тоді в Розвадові біля Миколаєва над Дністром. Вишкіл мав приют для хорих, дезинфектор і прачкарню. Службу лікаря у Вишколі повнив мед. Ярослав Солтикевич.

У другій половині лютого І. полк. У. С. С. і артилерія відійшли на фронт під Городок. З полком відійшов Др. В. Свідерський, мед. Роман Кузьма і Микита Кологон. Команда Бригади остала дальше в Красові. Через те звязок Команди Бригади з полком був утрачений. У Комарні основував Др. В. Свідерський приют і відсилкову точку. Ранені і хорі приходили з фронту на відсилкову точку. З Комарна перевожено хорих і ранених підводами до Рудок, а звідси санітарним поїздом до лічниці в Самборі. Тоді йшли бої під Вовчухами, Бартатовом, Братківцями і Городком. Курінї не мали відпочинку. Число ранених і хорих було велике. Годі було в таких обставинах переводити відвошивлювання. Випадків пятнистого тифу було щораз більше. В другій половині березня Начальна Команда приділила поодинокі курінї У. С. С. до ріжних віддалених від себе частин. І. курінь до дивізії от. Долуда, 2. курінь до дивізії от. Стафіняка, III. курінь стояв під Самбором у дивізії полк. Кравса. Частину III. куріня вислали як залогу до Дрогобича.

Всеж таки матеріяльне забезпечення давала куріням Команда Бригади У. С. С. у Красові. Курінї посилали по набір санітарного матеріялу до Красова. Підводи їхали болотнистими дорогами, окружаючи милями Львів. Через те достава опізнювалась, а майно нищилось. В половині квітня 1919 р. Команду Бригади У. С. С. і Вишкіл перенесли до Болехова. Тепер зовсім пірвався звязок Команди Бригади з полком. У Болехові основувала Команда Бригади приют на 50 ліжок у Лісовій школі. З початком мая 1919 р. обсадила Бригада У. С. С. відтинок фронту Старе Село змінюючи 2 (коломийську) Бригаду. Тут перший раз станула ціла Бригада У. С. С. як окрема боєва одиниця. Фронт йшов через Давидів, Зубру, Винники, а осідком Команди Бригади було Старе Село. Тепер одержала Бригада У. С. С. полк артилерії Др. Воєвідки і полевий шпиталь на 120 ліжок. Шпиталь містився в Підмонастирі на залізничій стациї. Лікарем був Др. Гнідий. З Вишколу мало прийти доповнення на 2-ий піший полк і була надія, що незабаром І. Бригада У. С. С. осягне завершену форму.

Але 15. мая 1919 р. зачався відворот. Вже кілька днів по зрушенню фронту полевий шпиталь треба було завагонувати і відіслати залізницею до Озерян. Тож Бригада в часі відвороту з нього зовсім не користала. Положення ранених і хорих було надзвичайно важке. Залишення в шпиталі наражувало на непевну долю полону. Хто тільки міг, старався примістити на підводі і відступав разом зі своєю частиною. Наростали санітарні обози з хорими, а між ними траплялися і пошесні хороби. В часі відвороту при полку У. С. С. була чинна перевязна точка. Тут працював Др. В. Свідерський. Легко ранені після перевязки оставали при своїй частині, а важко ранені і хорі переходили до відсилкової точки при Команді Бригади, а звідси підводами, або залізницею до найближчої лічниці. Через паніку і деморалізацію розтрачено в часі відвороту більшу часть санітарного майна, а головно дезинфектори. Чортківська офензива мала скоро

Щеплення стрільців у Завалові. Серпень 1915 р.

проминаючий успіх і не поправила безвихідного положення.

III.

Після переходу за Збруч Бригада У. С. С. залишилась як залога міста Камянця, а Вишкіл У. С. С. примістився в селі Привороттi віддаленому на 30—40 верств від Камянця. Решта галицьких Бриґад перейшли на московський фронт проти большевиків. Разом з фронтом посувались щораз дальше на схід галицькі військові лічниці. Бригада У. С. С. мусіла бути тепер самовистарчальна. Лічниці в Камянці були переповнені хорими і раненими Дієвої Армії У. Н. Р. Треба було подбати про нові лічниці.

Команда Бригади оснувала два приюти для хорих у Камянці, один на Фільварках, а другий в турецькому замку. Др. Свідерський зреорганізував полеву лічницю Бригади У. С. С. на 150 ліжок і примістив її в селі Сороканах.

В полевій лічниці крім Др. Свідерського повнив службу мед. Роман Гаванський. В приютах у Камянці працював Др. Щуровський, мед. Перфецький і Кологон. Для полевої лічниці і для приютів придбали дезинфектори. Відбувалася правильно купіль і дезинфекція хорих та здорових. В короткому часі вдалося припинити пошесть пятнистого тифу між залогою Камянця, зате поворотний тиф не вигасав. У Приворотті при Вишколі був чинний приют для хорих на 100 ліжок у Духовній школі. Приміщення і виряд приюту в Приворотті були зовсім задовільні. Постіль, білля, ліжка й хатну обстанову відступила Управа Духовної школи. Приют мав свій дезинфектор. Лікарську службу в приюті Вишколу повнив мед. Я. Солтикевич.

З початком вересня 1919. Бриґада У. С. С. відійшла на московський фронт. Її завданням було очистити залізничий шлях Вапнярка-Христинівка від большевицьких загонів. Курені піхоти, артилерія і кіннота займали фронт вздовж залізничого шляху, а команда Бриґади і всі установи посувалися в поїздах і урядували по чергових стаціях. Бригада У. С. С. входила в склад 3. дивізії Дієвої Армії. Ранені і хорі з фронту напливали до Команди Бриґади. Тут приміщувано їх у приюті, улаштованому в залізничих вагонах. Раз на кілька днів приїздив санітарний поїзд У. С. С. (мед. Перфецький) і відвозив транспорт до полевої лічниці У. С. С., котра перенеслася зі Сорокан до Браїлова. Полева лічниця примістилась біля Винниці у Браїлові в земській лічниці і цукроварні, мала до 200 ліжок.

Стрільці на фронті жили в невідрадних відносинах. У безвпинному поході, розташовані на широкому просторі, без одностайного фронту. Заєдно в строгому поготівлі. Серед таких обставин санітарні відносини погіршувались, число хорих з кожним днем зростало.

Знову щораз більше жертв забирав пятнистий тиф. У Христинівці стрінулась Бригада з новим ворогом Денікінською армією. Крім неї робили ще наскоки відділи Махна. Небавом Махно поєднався з Українською Армією і обдарував її 3.000 пошестно хорих. Не було змоги посортувати хорих ні примістити їх у лічницях. Вони заповнили всі лічниці і завалили залізничі шляхи. Рівночасно почався на цілому фронті відворот перед наступаючою Добровольчою Армією. Полева лічниця У. С. С. переноситься з Браїлова до Ялтушкова біля Бару, а Бриґада в таку критичну хвилю залишається без приміщення для хорих і ранених. Зі всіх усюдів збиваються хорі у Жмеринку, заповнюють не тільки лічниці але й приватні мешкання.

Жмеринка стає містом недуги, а небавом містом Смерти. В ту околицю відступає тепер вся Галицька Армія і Дієва Армія У. Н. Р. В останніх днях жовтня станула Бриґада У. С. С. у Станиславчику біля Жмеринки, а в перших днях листопада перейшла до Браїлова. Епідемія пятнистого тифу доходила вершка. 70% стрільців лежали в тифозній горячці. Лікарі і санітарний персонал падали від утоми, один по другім набавлялися недуги. Щоб зарадити лихові, команда Бриґади оснувала провізоричну лічницю в Браїлові в земській лічниці і цукроварні в тому самому місці, де недавно стояла полева лічниця У. С. С. Але вигляд її тепер був зовсім не такий. Без ліжок, без постелі, хорі лежали на соломі. Аж по довгих, важких заходах вдалося придбати для лічниці тапчани, сінники і коци. Вимурували дезинфектор, поширили кухні і пральню. Лікарську службу в провізоричній лічниці в Браїлові повнив Др. Щуровський, а після його занедужання на пятнистий тиф мед. Р. Кузьма і М. Кологон. В лічниці працював безкорисно земський лікар Др. Ващинський. Через провізоричну лічницю У. С. С. перейшло звиж 2000 хорих. В Приворотті дальше був чинний приют Вишколу У. С. С. а в Ялтушкові полева лічниця У. С. С. З них користали в тому часі Вишкіл і інші Галицькі Бриґади.

В грудні 1919 р. відійшов з Бриґади У. С. С. Др. Свідерський, покликаний на начального лікаря III. корпусу, а мед. О. Перфецький помер у другій половині грудня 1919. від пятнистого тифу в лічниці в Ялтушкові. В часі хороби Др. В. Щуровського денікінська військова влада прислала до Бриґади У. С. С. свого лікаря Др. Берковича (жида). З кінцем грудня У. Г. А. разом з Добровольчою Армією під натиском большевиків відступали на полудне в сторону Одеси. Рівночасно зі заходу наступали поляки. Бригада У. С. С. покинула Браїлів, залишаючи провізоричну лічницю з 400 хорими під опікою мед. Романа Кузьми на місці.

Здорові відійшли походом, з лікарем Берковичом і мед. Кологоном, а реконвалесценти віїхали санітарним поїздом У. С. С. під опікою Др. В. Щуровського. Лічниця Вишколу у Приворотті і полева лічниця в Ялтушкові попала в руки польської армії. Похід Бриґади У. С. С. відбувався в незвичайно важких обставинах. Сильні морози, брак одежі і перевозових засобів обезсилювали до краю знеможених стрільців. Хорих не було куди здавати. Лічниці залишались в покинутих місцях, або були в дорозі. Хорі відбували хоробу на підводах серед морозу, в неопалених вагонах, або залишалися на непевну долю по приватних кватирах. Запаси ліків вичерпалися і за ніяку ціну не можна

було їх купити. Бригада У. С. С. дійшла походом до Бершаді і закватирувалась в селі Берлівка, а санітарний поїзд переповнений хорими і реконвалесцентами, посувався шляхом Вапнярка-Балта.

В перших днях лютого большевики заняли околицю Балти і У. Г. А. поневолі злучилась з Червоною Армією. Большевики скасували окремішність У. Г. А., бриґади перемінили в полки, а корпуси в бриґади. Назначили своїх командантів і комісарів. Поодинокі Галицькі бриґади розкинули на віддалених від себе відтинках фронту. З бриґади У. С. С. повстав І. полк Ч. У. Г. А., він входив в склад І. Бригади Ч. У. Г. А. (давніший II. корпус У. Г. А.)

В марті 1920 р. І. бриґада У. Г. А. відійшла на фронт під Чуднів, як частина 44. московської дивізії XII. армії. Лікарем І. полку У. Г. А. назначили Д-ра Вілліма (наддніпрянець), а помічниками його були медики Микита Кологон і Денис Вахнянин. Під фронт доїздив санітарний поїзд (лікар Др. В. Щуровський) і відвозив хорих і ранених до шпиталю в Бердичеві. В Бердичеві в монастирі Бернардинів містилась Галицька Запасна лічниця ч. 2.

25. IV. 1920 р. проломили поляки під Чудновом фронт, а большевицька армія разом з І. бриґадою У. Г. А. відступили в напрямі Бердичева, але ще того дня вечером поляки заняли Бердичів. В Бердичеві попав в польський полон санітарний поїзд У. С. С. з лікарем і обслугою.

І. полк У. Г. А. відступав дальше на Козятин і тут окружений польською дивізією ґен. Ромера дістався дня 30. IV. 1920. в полон.

——o——

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

МОЖЕ КРАЩЕ

(Невідомій матері і її синові).

Як Ти впав на тім мості на Росі,
де в узлісся ховалися рейки,
така сама була бліда осінь
і горіли десь села далекі,

— і хтось дав мені всі Твої скарби:
синій лист і проношену знимку.
(Біла жінка з палкими очима
пригорнула маленьку дитинку...)

З листа нині ще можна дізнатись:
дожидають Тебе нетерпляче,
а дитина вже ходить по хаті
і питає »чи татко теж плаче?« —

Так в тім листі стоїть до сьогодні,
хоч минає сімнацята осінь
і можливе: Твій син дожидає
і дружина чекає ще й досі —

може й нині часом їм приснишся
молодий, весняний, у шоломі:
що прийшов, що кохано смієшся,
що зі сином виструґуєш »коні«

— й може краще не знати адреси
й не заплести в цю казку вам терни
й не сказати — суворо, холодно —
що знад Росі уже не повернеш...

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: *Теодор Марітчак.*

У ХОЛМІ.

Бохня, 31. серпня 1918.

Моє байдикування в кадрі вже кінчиться. Телеграфічним наказом військового командування краківської округи, куди належу як син заточенця, мене призначили до розпорядження військового генерал-губерніяльного суду в Люблині і я маю відійти туди негайно. Але те „негайно" при війську, дарма, що воєнний час, не треба брати надто трагічно. Військова влада далекозора — вона своїми формальностями, навіть у найбільше негайних справах, дає ще трохи часу на прощання і розстання. Отже ще кілька днів.

Рівно місяць просидів я при моїй кадрі у Бохні, занятий тимчасово в сотенній канцелярії славетної „Гаймкеркомпані", тобто в запасній сотні поворотців, названій так тому, бо туди справляють поворотців із російського полону, заки їх приділять до поновної служби в австрійській армії.

Праці не було багато. Найбільша хвиля поворотців пройшла вже передтим, тепер приходить денно в пересічі кільканацять „большевиків", такою прищіпкою людська злоба охрестила цих повертаючих полонених. Треба їх переслухати, списати протокол, а потім кожному виставити блянкет на відпустку. Бо всі вони дістають два місяці відпустки, яку інколи ще й продовжують, щоб собі відпочали по трудах воєнного полону. Та заки їх пускають домів на відпустку, переслухують ще устно перед окремою старшинською комісією й випитують дуже докладно, коли, де і як попав у російський полон, чи випадково не перебіг. Таких випадків було мабуть досить. Предсідник комісії, німець з походження, інші старшини — поляки, має при кожному переслуханні грубезну книгу в руках, заглядає до неї час до часу, а потім власноручно замикає в шуфляді на ключ. Це книга дезертирів і перебіжчиків австро-угорської армії. На кожній стороні цеї книги лексиконового обєму дві шпальти імен дрібним друком — більше ми, канцеляристи, не могли доглянути.

Кілька протоколів, кілька відпусток, а два рази в тиждень писарювання при комісії — оце й вся наша робота. До цього призначили тимчасово й нас, чотирох однорічних підстаршин кадетів-аспірантів, що по скінченні старшинського курсу стоять до розпорядження краківської команди. А були ще чотири постійні сили — двох однорічних і дві панночки. Отже про перетяження працею говорити годі, навпаки, якби не велика й весела канцелярійна „кумпанія", та ще й з жіночим товариством, то ми справді не зналиб, що почати з нашим „урядуванням".

Особливож оці дві білявки проганяють від нас страшну нудьгу урядових годин з великим успіхом. Обидві досить живі й веселі, одна ще й буйна собі, невроку, як той вітер. Наші старшини заходять до канцелярії тільки в гості або на комісію — отож у нас доволі свобідно. Пустуємо, як ті діти, коли батьки вийдуть із хати, інколи столи на місцях не стоять, протоколи літають, а чорнило по долівці пливе. Сміх і жарти, невинні діточі жарти. Бо всі ми ще діти, дарма, що у вояцьких одностроях, дарма, що декого з тих канцелярників уже прошивали ворожі кулі.

Маємо щастя не лише до наших товаришок, але й до наших старшин. Не багато нами цікавляться, от, щоби діло йшло. В добавок усього заступник команданта це мій ровесник зі „заточеного" Ясла, товариш хлопячих забав — підписує нам блянкети на короткі відпустки на сліпо. Ми самі виповняємо їх, тільки мусимо вважати, аби не виїхало нас більше як двох нараз. Відношення інших старшин, що часто міняються, теж дуже добре. Вониж знають, що ми тут тільки тимчасово, що це наша тай їхня „передишка" у золотій кадрі, хто його там знає перед якою службою.

І справді, цей місяць у кадровій сотенній канцелярії в погідному безжурному товаристві, здалеку від воєнщини й навіть здалеку від справжньої канцелярщини — це місяць гарного відпочинку. На його я собі й совісно заслужив — тримісячною непосильною муштрою, тримісячним голодуванням, тримісячним твердим майже собачим життям у старшинській школі. Шкода, що цей відпочинок такий короткий! Ще кілька днів свободи й безжурности, а там — прощай золота кадро!

Люблин, 5. вересня.

Оце я вперше поза межами Австрії, на державній російській території, окупованій від 1915 р. австрійськими військами, тобто такими людьми як я, в австрійських одностроях. Етнографічно тут земля польська, але поправді Люблин робить враження цілком жидівського міста, більш жидівського ніж наші галицькі міста й містечка. Тут безумовно більше галасу й гармідеру, а передусім — жахлива нечистота домів і вулиць бє просто у вічі на кожному кроці. Особливож на бічних вулицях від бруду й смороду аж противно.

Можливо, що це подекуди наслідком довголітньої воєнщини, а тепер ще й літньої спеки, але не здається, щоб усе те покласти на цей рахунок. Деякі частини міста роблять відрадніше враження, тут і там завіває старовиною віків — на загал місто Люблин і його положення вартують трохи уваги. На жаль, в мене нема часу на оглядини.

Я приїхав учора вечором, переночував у якомусь жидівському готелі, бо на біганину за військовим заїздом після подорожньої втоми не було в мене охоти, а сьогодні мушу виїхати дальше. Начальник військового губерніяльного суду, симпатичний круглавий ґенерал-суддя призначив мене до Холму, з наказом негайного виїзду. Отже ще нині гайда в дальшу дорогу.

Я з цього вдоволений, бо якась просто гарячкова цікавість вже здавна тягне мене до Холмщини. Тепер побачу сам Холм, цю столицю славної та страдальної землі, колишню метрополію великого князівства від Карпат по Литву, побачу її на власні очі. І сам не знаю чому, але чомусьто така близька й рідна мені ця земля, як шматок мого власного тіла. Може тому, що я заточенець і наші окраїнні землі мені найближчі, ось, сягнутиб тільки рукою і ти на своїм.

Радо їду туди, старий генерал не потребував поналювати, мені самому спішно побачити Холм.

Холм, 6. вересня.

Вчора зі заходом сонця я приїхав на місце мого нового призначення.

Ще здалека, з вікна залізничого поїзду летів мій зір на зустріч колишній княжій столиці, шукаючи її пожадливо на овиді трохи хвилястої рівнини побужанської. Требаж мені першому її привитати, а не навпаки. Нарешті! Щось заблестіло на далекому виднокрузі, ніби золотий огник, ніби само сонце, одно, два, три... Всі подорожні, військові й цивільні, кинулись до вікон. Ні, це не вогні й не сонця. Це витають нас золоті хрести й золоті бані холмського собору, витають здалека, витають щирим розсяєним золотом ув останніх проміннях заходячого сонця.

Собор? Чи не біля нього обертається тут колесо історії, від віків, з покоління в покоління? Холмщина, унія, католицизм, православя — а все те довкола одної й тої самої церкви, нашої церкви, як наша кров і наше тіло. І скільки вже тієї крови потекло, скільки голів упало! За прадідну спадщину, за віру батьків, за рідну землю, за церкву на тій землі, за собор на холмській Гірці... Благословенна будь велика Страднице, рідна посестро Галицької Волости!...

Щось дивного діється зі мною. Велика радість і непереможний біль потрясають мною до самої глибини на переміну. Сльози підтискаються до очей і годі їх придавити.

А міжтим на овиді виринають стрункі вежі собору, а далі легка будівля з ясно розмальованими стінами посеред тихої зелені дерев на холмській Гірці. Колись на тій Гірці, й теж серед зелені, знімалися княжі тереми та оборонні мури з вежами — на захист побужанського низу. Сьогодні Гірка безборонна й безсильна, якось безпорадно туляться до її стіп камяниці й доми міста. Але треба признати одно: гарнішого місця на свою столицю українські князі на Холмщині мабуть і не моглиб були найти.

Зблизька Холм дещо інакший як із вікна залізничого вагону. Місто неохайне, брудне, як зрештою майже всі інші на східних землях колишньої Річипосполитої, і так само, як інші, майже наскрізь жидівське. Російські урядники й священики, що мабуть передтим надавали місту російський характер, вивтікали до одного перед австрійськими й німецькими військами ще в 1915 р. і від того часу єдиним репрезентантом російської культури в Холмі є — жидівська верхівка. Бо тільки вищі жидівські верстви торочать завзято російщину, інші

Поручник Ілько Мельник Кмдт скорострільної сотні 6/35 куріня, який згинув від шабель польської кавалерії в Дроговижу коло Миколаєва н/Дністром в травні 1919 року в часі польської офензиви Галєра.

вживають жаргону, а поруч цих мов чуєш ще польську та якусь дивовижну мішанину.

Такий Холм. А де те, за що йде відвічна завзята боротьба? Де той наш Холм?

Сьогодні я вже відвідував Гірку, там моя харчівня. В просторих єпископських будинках біля собору приміщено військове командування холмської округи, ріжні військові канцелярії та старшинську й стрілецьку харчівню для безпосередньо підчинених вояків. Крім того кватирує там декілька вищих старшин. А сам собор — замкнений, мовляв, щоб нікому не було кривди.

8. вересня.

У військовому суді, де я приділений, все складається добре. Роботи обмаль, бодай для нас канцелярійників, бо слідчий суддя, наш начальник, з паперів не вилазить. Для докладности зазначую, що наша установа офіціяльно не називається навіть судом; це тільки експозитура військового суду в Люблині, а її урядовий титул у дослівному перекладі з німецького такий: „Слідчий суду ц. (цісарського) і к. (королівського) губерніяльного інспекторату Люблин у Холмі“. Військовому окупаційному судівництву підлягають перш усього всі вояки австрійської армії, а цивільні особи, формально російські горожани, тільки за нарушення військово-адміністраційних розпоряджень або за виступи проти війська. Цивільні справи місцевих людей розглядає, як за російської влади, мировий суддя.

Та це нецікаво. Цікавіше, що я попав тут через просте непорозуміння. Наш начальник, запасний сотник-суддя, привітний та працьовитий німець з північної Чехії, вже від довшого часу домагався до помочі ще одного судді або людини щонайменше з укінченими правами. Тимчасом прислали йому мене — студента прав!

Коли я зараз по приїзді до нього зголосився — а було це пізним вечором і він сидів ще в бюрі за паперами одніський, як той сирота, бо й писарі позабиралися — аж ахнув, коли довідався, що я тільки студент. Якось довго не міг надивуватись бистроумности вищого начальства, але що з нього здисциплінований та слухняний вояка, погодився вкінці з цим фактом. Ще й потішив мене, що всьому можна привчитися.

Є нас тут трьох канцелярників: начальник судової канцелярії, один протоколянт і я до „вищої" науки. Крім нас і самого начальника суду є ще двох старшин-судовиків, один таки по званню судейський практикант, а другий адвокат зі Львова, але обидва вони майже стало на відпустці та незабаром звідси відходять цілком. Моє нове урядування зачинається від самих основ — перш усього роблю знайомство зі судовим діловодством. Вчуся, а що всяка наука приємніша від монотонної практики, то я з цього тільки вдоволений.

Ще більше я вдоволений з того, що через непорозуміння попав у Холм. За те одне я готов залізти у найбільший каламар та випити бочку чорнила.

— — — — — — — —

Від якогось часу над осередніми державами збираються чорні хмари. Наступ французького генерала Фоша на західньому фронті, ведений безупину від 15. липня, приносить антантським військам дрібні, але всетаки постійні здобутки й викликує у Німеччині щораз тривожніші настрої. Супроти обєднаних армій антанти, що переважають подавляючим числом і — головнеГ — невичерпаними матеріяльними засобами, боротьба стає щораз більше нерівна й тереза перемоги в пятому році війни перехиляються в іншу сторону. Це мусить вже бачити кожний, в кого лиш дрібка критичної думки й отверті очі.

І власне звідсіля, зі свідомости переваги противника й несвідомости та непевности виходу взагалі — йде цей внутрішній неспокій, що від якогось часу потрясає осередніми державами, зокремаж Австро-Угорщиною. Мирове предложення австрійського міністерства закордонних справ барона Буряна, зажертого мадярона, та ще більше різка відповідь американського президента Вільзона, цей горячковий стан іще й погіршили. Одначе до недавна все ще потішали себе ріжними надіями на пацифістичні стремління серед французів та англійців, мовляв, ще може бути порятунок бодай від найгіршого.

Але несподіваний розгром болгарської армії на балканському фронті та беззастережна капітуляція, здавалося, сильної та свіжої Болгарії — поклали кінець і цим останнім сподіванням. Події на балканському фронті стають в цей мент грізним „мементо!" для інших осередніх держав...

Йде велика тривога, можливо, що більш інстинктовна ніж свідома. Бояться кари мстивої Немезіс, якої ролю заприсяг відограти новий диктатор Европи — американський президент Вільзон. І ось вам Австрія, а вслід за нею Німеччина зачинають заповідати на ґвалт — та ще й офіціяльно! — демократизацію. Ще тільки друга половина дуалістичної австрійської монархії — Угорщина, стоїть непорушно при своїх „історичних правах", наче заціпеніла. Страх розум відібрав.

І так австрійський премієр, барон Гуссарек, відкриваючи на днях засідання віденського парляменту, заявив святочно і „екс катедра", що демократизація режіму й національна автономія для всіх народів Австрії (а де Мадярщина, найбільший винуватець?) — це найближча й одинока ціль його уряду. Очевидно, він не забув добавити, що така автономія може бути переведена т і л ь к и законним порядком.

Це сказано аж надто виразно! Щасливі віруючі!

Хто знає, що це таке в дуалістичній Австро-Угорщині „законна дорога", хто знає, що вона веде почерез дві палати послів, дві палати вельмож, два кабінети міністрів і безліч краєвих урядів зі своїми соймами, та ще й поза куліси невидимих політичних сил — в цього не може бути і найменших сумнівів: всі ті обіцянки не можуть мати найменшої практичної вартости навіть при найкращій волі самого уряду.

Треба лиш подумати простим розумом, що це таке на ділі переведення в Австро-Угорщині національної автономії? Це ніщо інше, а такі справи найреальнішого характеру: наклонити австрійських німців та мадярів до поступок зі свого стану посідання, погодити зі собою обидві частини держави, а потім ще зокрема мадярів з їхніми немадярськими народами, німців із чехами, словінцями і т. д., поляків з німцями й чехами, а вкінці — теж не дрібничка! — українців зі сильнощокими шляхтичами. Коня з сідлом, хто це потрапить! Та ще тепер, в пятому році війни, після таких великих жертв у майні та крові, після режіму Штірка, після безумної політики, що сама зі всіх ворогів собі поробила! Тепер, коли ця безумна політика національні суперечності лише загострила й заогнила, коли велика державна машина, розтелепана на всі сторони, пристає й боками гонить, як та дихавична шкапа!

Чи не запізно, панове?

Еге-ж! Так воно й виходить, що прогавили, прогавили ганебно! Був на те час перед війною, було його аж надто! Повних ш і с т ь д е с я т ь років, не менше, а ще й з гаком! І як дешево стояла б тоді така штучка! Було, народи Австрії далися б легко заспокоїти, просто за півдурно, за марний охлап, дрібку більший ніж тепле слово.

Було. Сьогодні ті самі народи до тієї самої держави ставлять дещо більші вимоги — автономна мізерія нікого вже не вдоволяє. Сьогодні ті самі народи вимагають для себе права самовизначення, права вільного рішення про своє державне оформлення, ба, і про свою державну приналежність. А чейже сьогодні ніхто не буде настільки... великодушний, щоб свою шию добровільно в чуже ярмо

встромляти. Ні! Вже стільки живої крові потекло, що нікого не зжахне ще одна жертва більше, аби добитися свого.

Або тепер або ніколи! Це гасло поневолених, що лунає щораз грізніше. А хто сьогодні не годен і не намагається видобути зі своїх грудей цього оклику — цей нездібний до вільного життя й такого життя не гідний.

— — — — — — — —

Думав би дехто, що Галицька Україна підніме цей могутній клич, що з глибини грудей, незадавлених ще до решти віковим ярмом, вигукне на ввесь світ: Хочемо жити!

Ні, не кричить, не гукає! Спить сном блаженних. Одні вдоволені, що після шибениць, таборів і воєнного страхіття на рідній землі мають хвилину „святого спокою" і солодко дрімають на славній „українській печі", інші — і таких немало!— крамарюють, бо війна добра на ґешефт навіть для найбільшого недотепи.

А що роблять представники народу, парляментарна і всяка інша репрезентація? Те, що досі. Одного дня залицяється, другого погрожує правительству. Так у колісце, від років. Просто траґікомічна ситуація, коли зважити, що й залицятися нема за що, й погрожувати нема чим. Погрожування порожнім пястуком, хоча й затисненим, в таких обставинах зійшло на пусту фарсу, однаково, що пальцем у чоботі покивати. Махай собі до схочу.

А моглоб воно бути інакше, цілком інакше. Мігби цей пястук лопнути об стіл, щоб загриміло де треба і як треба. А якби ще не почули, то вдарити не по столі, а так, щоб відкараськались раз на завжди. Так щож, коли цей пястук боїться набрати сили з низу, боїться розгойдати море, боїться вдарити в це порохно, що все ще видається йому якоюсь ґранітною скалою.

Осьтак одні бояться, інші дрімають, ще інші може й дещо робили б, та не знають, як забратися до діла —а всі мовчать як закляті. І того крику не чути, що хочемо жити. Мабуть всякий крик противний нашому громадянству, залюбленому по самі вуха у „святому спокою". Нема чого побоюватись, щоб у найближчому будучому ми самі перервали нашу дрімку. Але що буде завтра, коли інші збудять нас своїм криком?!...

8. жовтня.

Що діється на Україні? Кожна вістка звідтам така невідрадна й болюча, що коли бачу в часописах рубрику „з України", жах бере її читати.

Бо на тій „вільній" самостійній Україні, під патронатом німецьких штиків і правительства наказного гетьмана усієї України Павла Скоропадського — розвивається й процвітає русофільство...

15. жовтня.

Сьогодні проголошено офіціяльно скасування австрійської окупації. Хто проголосив? Самі-ж австрійські власти. На приказ австрійського військового комісаря міста власне в цю хвилю перемальовують на маґістраті австрійського двоголового орла на одноголового польського. Тойже австрійський комісар міста заявив сьогодні делеґації жидівських радних — вониж становлять більшість у міській раді, — щоб жиди змінили (так!) своє відношення до поляків, бо ці останні від сьогодні являються панами Холмщини.

Ось як у практичному примінені виглядає право самовизначення народів. Та чи випадково в берестейському договорі не признано Холмщини суверенній Українській Державі? Що з цим правом і чиє тут властиво право? Покищо австрійської окупаційної влади, а там — хто собі його візьме.

Сполудня відбулася мізерна демонстрація чи пак маніфестація місцевих поляків. Щось вони досить ніяково почувають себе в новій та неожиданій ролі наказних панів. Маніфестація покінчилася вічем на маґістрацькому подвірю, тобто кількома фразами й окликами. (Далі буде).

Бої У. С. С. на відтинку Ужока в рр. 1914 і 1915.

„Уривок зі споминів“.

Написав: *Тимко Ганчарик, б. У. С. С.*

Перечитуючи деякі спомини про бої У. С. С. в Карпатах ніде не стрічав я докладного опису боїв на відтинку Ужока, в котрих брала участь сотня сотника Осипа Будзиновського. Вправді є згадка про ті бої в споминах отамана Д-ра Шухевича під заголовком „Видиш Брате Мій“, але то тільки короткий опис. Крім того мильні в нім дати, а то, здається, тому, що Др. Шухевич не брав у тих боях участи, бо з рештою куріня був у другім місці. Щодо точности дат то можливе, що їх не запамятав, як це він сам говорить у своїх споминах. Длятого я як учасник тих боїв подаю їх хід з точними датами.

Кажуть люди не родись богатим, а родись щасливим. Правда, і на війні треба було мати щастя, котрого нажаль не мала сотня Будзиновського. Її перекидали з відтинка на відтинок майже що кілька днів. Ми, жартуючи, говорили, що товчемося по Карпатах як „Марко по пеклі“. Дня 23. XII. 1914. ми щойно закватирувалися в селі Дзеньовій з думкою довшого постою, а тут вертає четар Цяпка зі стежі і каже, що москалі відступають в напрямі Височька. Він зі стежею відійшов до села Лібухори, а відступаючий відділ москалів його стежу сильно обстрілював, але він якось з тої халепи вимотався і без страт вернувся до частини. Ми одержали приказ вирушити за відступаючими москалями, і дня 27. XII. 1914. ми рушили горами через село Лібухору в напрямі: Височько Вижне-Нижне. Сотня числила около 130 крісів. Нам у повнім наряді було йти тяжко, але настрій був бадьорий. Миж наступаємо! Провідником нашим є старий верховинець, дорогу знає добре.

Ми вийшли на сам верх гори досить високої. Її назви не памятаю, памятаю лиш назву гори Пікуй високої на 1405 м., котра пишається між меншими горами мов цар між меншими володарями. У підніжжу тої гори розтягнулося село Лібухора. Ми сходимо до села дуже обережно, бо четар Цяпка твердив, що в селі дуже непевний елемент, можуть бути по стодолах поховані москалі, котрі можуть нас обстрілювати. Коли вони на вас так завзялись, то останьтеся позаду, каже сотник Будзиновський жартом. Це вразило Цяпкову хоробрість, і він був на сотника дуже лютий, але до сварки не дійшло. За кілька хвиль ми є в селі. Ми жалували, що з нами нема отамана Д-ра Шухевича, бо ми нераз під його командою з найгіршої халепи виходили ціло, а тут Бог зна, що нас чекає.

Рано 28. XII. 1914. ми получилися з досить сильним відділом ляндштурми й рушили в напрямі Височько Вижне-Нижне, де по звідомленні стеж затрималися москалі. Ми йшли поволі, бо в відділі, котрий з нами получився, були майже старики з виїмком відділу гірської артилєрії, котрої обслуга складалася зі „штанду“. А що сніг був по коліна, то старики ледво волікли ноги і часто падали в сніг, з котрого не могли видобутися. Ми молоді, майже діти, не могли рівнодушно дивитися на їх муку, яку вони переносили в тій кампанії. Ми їх жалували, але помогти їм не були ми в силі. Часто ми з ними говорили, потішаючи їх, що війна скоро скінчиться й вони повернуть до своїх жінок і дітей.

Пізним вечером ми прийшли до Височька, але про відпочинок годі було й думати. Сотник Будзиновський одержав приказ від команди вислати негайно стежі в напрямі річки Стрий, де по другім боці мали бути москалі. Я як командант стежі підійшов зі своїм відділом завдяки мряці так близько ворожих становищ, що почув, як москалі між собою говорити: „Васілій, подай лату скарей“. Довідавшися про їх становища, я вертався до своїх, щоб зложити звіт з відбутої стежі. По дорозі стрінув старенького чоловіка, який мені сказав, що в одній хаті є москалі. Ми окружили хату і забрали їх у полон. Вони мабуть того чекали. Другі стежі вернули також не з порожними руками.

Рано 29. XII. 1914. заняли ми позиції за селом, розвинувши розстрільну таки на снігу. Москалі почали нас сильно обстрілювати. Гарматні стрільна і крісовий вогонь робили між нами страшне спустошення, тому ми не мали найменшої надії утриматись на становищах. Ляндштурма й гірська артилєрія заняли позиції за горою і були цілком криті перед ворожими стрільнами, ми були у підніжжу гори і тому в великій небезпеці. Коло мене впали три гарматні стрільна, але на щастя не експльодували так, що я був на волосок від смерти. Опустити позицію ми не мали приказу. Перед вечером мене залишив сотник з кількома стрільцями на місці, а сам зі сотнею пішов яром, щоби получитись з ґрупою, котра стала за горою, обіцюючи мене скоро змінити. Москалі спостерегли цей маневр і почали то місце за горою сильно обстрілювати. Нас в долі майже не займали. Але як дістатись до своїх?

Пізно вечером коли ми майже примерзали, я рішив за всяку ціну добитись до своїх за горою. Перед ворожим обстрілом мене крила темна ніч. Коли я зі своїми людьми добився за гору, де мали бути наші, мені представився страшний образ. Москалі стріляли не даром. З живих не було нікого, зате всюди валялись людські трупи порозривані на кусні, і ціла гора була ними покрита. Ворожі гарматні стрільна вивязались зі свого обовязку добре. Ні крику ні стогону не було чути. Царив дух смерти.

Куди йти? Де наші? Що сталось з ними? На ці питання я не міг собі відповісти. Треба якось рішати. Тут залишатися неможна. Нараз воздух прорізує знаний кожному стрільцеві свист летючої гранати. Мене огортає страх перед смертю. Йду в напрямі села, стрільці за мною. Над самою річкою стрічаємо якогось австрійського старшину і кількох вояків. Питають, куди ми йдемо. До села, відповідаю. Добре, підемо разом. Вони відстали від свого відділу і зблудили.

Після довгої блуканини ми добились до села Бутельки. Була північ. Ми зайшли на парохію, де ще світилося. Молодий священик дуже нас жалував і перепрошував, що не може нас нічим погостити, бо війська, все що було, позабирали, так, що вони самі майже голодують. Він нам сказав, що в селі є наша сотня, що мене дуже врадувало. Ми зостались у нього ночувати.

Рано 30. XII. 1914 я пішов у село, відпитав сотника Будзиновського, котрий дуже врадувався, що ми жиємо, бо він мав нас за погибших. Я відійшов від нього й не встиг зїсти кусок хліба, а тут збірка. — Но, думаю собі, певно відворот. Та на жаль мої думки не здійснилися. Ми маємо заняти оборонні позиції на тій самій горі на схід від села, де вчора відбулася така страшна масакра, з ляндштурмою і гірською артилерією, під командою майора Рікка.

Гірська артилерія заняла становища на яких 220 м. по заді нас і, додаючи нам відваги, посилала в сторону противника свої залізні дарунки. Майор Рікк характеристична людина. Лежимо на снігу. Він на переді нас на яких кілька кроків стоїть, натиснувши шапку на очі й не зважаючи на сильний обстріл противника, ані не дрігне, проклинаючи ворожі кульки. Я лежу на снігу проти нього. Він кличе мене до себе, частує горівкою й ковбасою, дає папіроску і питає, чи я не змерз. Я кажу, що ні, але ті старі ляндштурмаки, то Бог зна, чи повстають зі снігу. Він сміється й каже, що У. С. С-и є „тапфере унд браве Керле", а він на чолі таких доказав би чудес хоробрости. Я засалютував і відійшов хильцем на своє місце, ляг у сніг. Так ми пролежали до години другої по полудні, аж прийшов приказ відвороту.

Мої завваги щодо ляндштурмаків таки справдилися. Богато з них на команду „авф" не повставали. Розуміється, що позамерзали.

Ми відступали у напрямі села Гнила, до котрого прийшли ми вечором напів живі. Дістати добру кватиру, не було мови, бо війська всюди повно, як вороння. Ми зі сотником переспали, а зглядно перемучилися в якійсь нужденній хатині, в котрій купами лазили блощиці.

Рано 31. XII. 1914 ми мали здержувати москалів, котрі вже були недалеко села. Ми розвинули розстрільну попід горою, досить високою, від нас на полудневий захід. Москалі наступали на нас кольонами. Ми їх прополокали таки добре, але здержати їх ми не могли, бо нас було за мало, й під сильним вогнем почали ми відступати в напрямі Гаязь-Ужок, горами. З причини ночі й залісення гірських верхів ми не могли добре орієнтуватися

Санітарки У. С. С. п-и Ружицька, Ощипко та Катря Гладунівна. — Лютий 1916 р. Свистільники.
(До статті „Нарис санітарної служби УСС.")

так, що по тяжкій блуканині, бродячи по пахи снігом ми над ранком 1 (першого) січня 1915 року добились до села Гаязь коло Ужока. Ми щойно стали край дороги під плотом, ледви держачись на ногах, а тут підбігає до нас австрійський старшина і щось говорить з нашим сотником. Довідавшись, що ми по тих всіх „штрапацах" дуже перетомлені і голодні, казав нам видати по консерві. Він десь на хвильку відійшов, заявляючи, що зараз вернеться з розпорядженням, де нас приділять. Підходжу до сотника й питаю:

— Пане сотнику, може дістанемо відпочинок? Таж нині в них „Нови Рок", а ми такі перемучені, що ледви на ногах стоїмо.

— Так, так, — каже сотник — ви не чули в ночі й тепер, який клекіт, що аж земля дрожить! Є надія на відпочинок!

Но, думаю, нема нашого отамана Д-ра Шухевича, то й пиши пропало. Вони нам тут справлять такий Новий Рік, що аж у пеклі будуть сміятися, а може з тої пастки й не вийдемо ціло. До сотника підходить четар Гаас, поправляє цвікер і каже:

„Вчера Сильвестер був не согірший, а нині „Новий Рік" мабуть буде ще ліпший".

Вертає старшина і каже, що ми маємо тут остатись під командою полковника Януша Чермака, команданта Ужокського Пасу. Покищо, ми будемо

у резерві, але що ситуація загрожена, то ми дармувати не будемо. Ми мали скритися за шкарпом залізної дороги, котра тягнулася долиною вздовж потічка. Під градом куль йдемо на призначене місце. Саме їде верхом сам полковник Чермак. Сивий, старенький, худощавий чоловічок. Порівнавшись з нами, усміхнувся й крикнув „Ельен Юнгшіцен! Вір верден ді Руссен дурхшнайден"! Ого, думаю, вже по нашій резерві. Ми розвинули розстрільну й давай стріляти до москалів, котрі окопалися на яких 1500 м. від нас. Наші кулі їм не дуже шкодили, бо вони були добре криті, але їхні між нашими рядами робили страшне спустошення, бо ми були перед ними розкинені як на долони.

Ціла гора вкрита трупами, котрі чорніються в чорних „мантлях" як вороння. Ще більше ранених. Йдемо приступом. Нас збивають до половини гори в зад. Надїздить полковник Чермак, кричить до нас з коня „Форвертс Кіндер" і прошитий кількома кулями, паде з коня. Його забирають „лапайдухи" й несуть до поблизької хати. Деякі стрільці пробують дістатися до хати, щоб перевязати рани але падуть побиті.

Зриваємося зі снігу і йдемо четвертий раз „штурмом" на ворожі окопи. Їх паде досить, не говорячи про наших. Та їх становищ не здобуваємо з причини їхньої переваги і зсуваємося в низ, вкриваючи гору трупами й раненими. Крики і зойки як у пеклі. Ми йдемо ще два рази приступом, але без успіху. Про здержання москалів нема мови. Гармаші загвозджують гармати. Значить по всьому. Сотник мов не свій, не знає, що робити. Він лежить недалеко мене, „задекувався" за вбитим мадяром і стріляє в сторону москалів. Я також скрився за трупа й стріляю. Сотник каже до мене, що, хто ще живий, то треба з відсіля одинцем діставатись до просмику в віддаленні яких тисячу кроків, а там вже — Бог батько. Москалі сильною стріляниною до просмику нікого живим не перепускали. Хоч грозить смерть сотник зривається з місця й під сильним обстрілом біжить у сторону просмика, до котрого щасливо добігає. Він урятований.

Другий мав бігти четар Гаас, а відтак я. Четар зривається і біжить. Вже минув першу хату, ще треба дві й вирветься на волю. Москалі це місце сильно обстрілюють, кульки аж землю підривають. Коли четар добігав уже до третьої хати, обкрутився довколи себе і влетів до сіней. Дивлюся, чи не виходить. Ні. Певно ранений.

Тепер черга на мене. Зриваюся й біжу не звертаючи уваги, що мене обстрілюють. Це їхня річ. І так по голові не погладять, як дізнаються, що я стрілець. Добігаю до другої хати, кульки як на збитки відривають у чобіт обцаси, продіравлюють шапку, і в кількох місцях плащ. Одна кулька вбивається в ложе кріса, а перед третьою хатою обезсилений відламок гранату товче праву ногу й то таки добре. Піт котиться з мене цюрком. Вбігаю до хати.

На землі лежить четар Гаас блідий як полотно, а я думав з ним тікати дальше. Коло нього лежить труп полковника Чермака.

— То Ви Ганчарик?

— Ви ранені?

— Не знаю, але чую біль ноги, може й що обірвали. А з вами щоє пане четар?

— Я ранений у паху — каже четар, — чую великий біль і нема кому мене перевязати.

Але й мене почала нога дуже боліти, так що я ледви поступався. Про втечу не було мови. Четар Гаас у горячці дре гроші і всовує їх кавалки під скриню. Нащо, пощо, не знаю. Я прикляк біля нього, хочу подивитись де він ранений. Розщіпаю його сподні. Дивлюсь, куля перейшла нижче пахи правої ноги наскрізь і залізла у ліву ногу. От тобі бабо празник.

Кількох наших У. С. С., що остали ще здоровими, стріляють у сторону москалів. Ніяк не хочуть здоровими дістатись в полон, але мадяри кричать, щоб перестали стріляти, бо „бідош муска" виріжуть їх до ноги. Перестали. Стоять гуртком за шіпчиною недалеко нашої хати. Москалі обстрілюють тільки дорогу до просмику, щоби ніхто з наших туди не передирався. Там вже повно трупів. Найбільше стрілецьких.

Десь коло години четвертої по полудні почали москалі зсуватися з гори в низ, щоби заняти нові становища й забрати полонених. До хати, де ми знаходимося, входить їх ротний командір. Розглянувшись по хаті питає мене, показуючи на труп Чермака.

— То командір бригади?

Я мовчки кивнув головою, що так.

— А то, кто такой? — і вказує на лежачого четаря Гааса.

— Ранений старшина, відповідаю.

— Нічево, вилічиться. А ви унтер-охфіцер, да? Ну — да, по звйоздочках відно. Сколько вам годов?

— Девятнацять — кажу.

— А, ви доброволец-стрєлок, да?

Я не відповідаю нічого, бо думаю, що він мене таки зараз тут убє.

— Ви ранєн?

Приют для недужих У. С. С. на Дубині.
(До статті „Нарис санітарної служби У. С. С.")

— Ногу протовкло, й ходити не можу, відповідаю.

— Нічево, заведуть на перевязочний пункт, зделають перевязку і будет харашо. А пожалуйста, пасматріть, чи там у старика в кармане чево нет, — вказує на труп Чермака.

Я всунув руку в кишеню споденьі витягнув чорний сталевий годинник, котрий він забрав і вийшов з хати. Небаром прийшли санітарі, забрали труп Чермака та похоронили біля церкви. Мабуть і до сьогодні там спочиває.

Забирають полонених. Є й У. С. С., але не богато. Навіть десята часть сотні не зосталася в живих.

Прийшли санітарі нас забирати. У хаті ранених побільшилося. На печі сиділа баба, заглянула через грубу на середину хати і тяжко зітхала. Салдат-москаль, сходячи з гори, вистрілив. Кулька пробила деревляну стіну і вбилась бабі в зад. Баба з йойкотом впала на середину хати, а хлоп кричить:

— Десь тебе там чорт висадив на моє нещастя, не буде кому й води внести до хижі.

Та бабі не до води. Репетує на ціле горло, що мабуть й в небі її кривду почули. Що з нею сталося, не знаю. Нас забрали до шкільного будинку, з котрого на борзі зробили шпиталь. Там було вже повно ранених. Від їхнього крику й зойку мої нерви мало не потріскали, хоч я їх мав сильні як мотузя. З четарем Гаасом було дуже зле. а найгірше при віддаванні мочи, так страшно кричав, що не можна було слухати.

Так ми відсвяткували Новий Рік після нового стилю в Карпатах у селі Гаязі коло Ужока. Рано 2. І. 1915. нас забрали і завезли до Борині, а з Борині до Турки над Стриєм. Там нас завагонували до санітарного потягу, котрим мали ми доїхати до Бродів а відтак у глуб Росії на, Бог зна, як довгу поневірку. У Бродах ми з четарем Гаасом розійшлися і більше я з ним не стрічався. Мене вивезли до міста Скобелєво в Малій Азії Туркестанського Краю, до котрого я приїхав 30. І. 1915 р.

Почалися нові злидні російської неволі. По ріжних пережиттях і пригодах я через Росію, Фінляндію, Швецію і Німеччину вирвався на волю і дня 21. І. 1918 р. приїхав до Австрії. Після карантанни в місті Пардубицях я поїхав до Відня. Моїм бажанням було як найскорше дістатися між У. С. С. і побачитися зі старими знайомими, котрі ще зосталися при житті, а найскорше отаманом Шухевичем і сотником Будзиновським, щоби зложити їм звіт зі свойого пережиття й стати під їхнім приказом до дальшої боротьби з нашим відвічним ворогом. Та на мій превеликий жаль їх між стрільцями не було.

Після тих усіх переправ, які відомі кожному учасникові боротьби за Самостійність України, дня 5. VI. 1920. р. вернувся до рідного села Тудорова. Скінчилося стрілецьке життя; я став гречкосієм, споминаючи про наших і мріючи про наше Майбутнє.

Похорон чет. Ярослава Гаймановича в німецькій кольонії Ґлікстали на Україні 5.III 1920 р.
(До статті „Нарис санітарної служби У. С. С.")

АЛЬБОМ У. Г. А.

Пригадуєтьcя оповістку в листопадовому числі з 1935 р. „Літопису Червоної Калини“ про Пропамятну Книгу УГА.

Бажанням Видавництва дати твір, що бувби справді гідним памятником геройського пориву нації, її вміння постояти за себе.

Просимо проте всіх б. співучасників УГА, їх рідню та знайомих — присилати збереженні світлинні та документарні матеріяли.

При світлинах ґрупових і побутових зазначувати — військові частини, назви місцевостей, час.

При світлинах особистих — імя і призвище, місце і день народження, військова формація, перебуті бої, боєві заслуги.

Просимо спішити з присилкою!

Видавництво „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

ДО П. Т. ПЕРЕДПЛАТНИКІВ!

Розпочинаємо вже осьмий річник »ЛІТОПИСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ«. За сім літ безперервного істнування здобув »Літопис« стільки прихильників і передплатників, що зміг появлятися точно кожного місяця. І на цей новий — 1936 р. не треба нічого більше, як лише, щоби П. Т. Передплатники платили точно біжучу передплату.

До цього закликаємо всіх наших Передплатників. Просимо присилати передплату на 1936 р. конечно згори вже в січні, бо лише тоді зможе Видавництво вести нормальну свою господарку.

Залягаючих Передплатників просимо обовязково вирівнати в січні всі свої залеглости.

Зновуж Редакція доложить всіх старань, щоби »Літопис« повнив дальше свої важні історичні й виховні завдання та щоби своїм змістом став ще більше цінним та цікавим.

УПРАВА.

ПОДЯКА.

Оцим почуваюся до обовязку зложити подяку Товариству взаїмних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за скоре і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моїй дружині Теодозії Фалендиш емеритованій учительці в Пилипчу, яка на жаль лише дуже короткий час, бо тільки 7 місяців перебула в обезпеці.

Скоре й акуратне виплачення обезпеченого капіталу уповажнює мене поручити це одиноке українське Товариство обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові найширшим кругам української суспільности.

Василь Фалендиш.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 1. / Січень 1936.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка